

BACİYÂN-I RUM (ANADOLU BACILARI) VE FATMA BACI

PROF. DR. MİKÂİL BAYRAM
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ / TÜRKİYE

Türkler, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

GİRİŞ

Aşık Paşazade (1481) "Târih-i Âl-i Osman" adlı eserinde Anadolu Selçukluları devrinde Türkmenler arasındaki sosyal zümreleri "Gazi-yân-ı Rûm" (Anadolu Gazileri), "Ahi-yân-ı Rûm" (Anadolu Ahileri), "Abdâlân-ı Rûm" (Anadolu Abdalları), ve "Bacı-yân-ı Rûm" (Anadolu Bacıları) diye dörde ayırmıştır.¹ Burada üzerinde duracağımız "Bacı-yân-ı Rûm" tabirinden Anadolu Selçukluları zamanında Türkmen erkeklerin mensup olduğu, Ahi Teşkilâtı diye bilinen ve Âşık Paşazade'nin "Ahi-yân-ı Rûm" olarak adlandırdığı teşkilâtın yanında gene Âşık Paşazade'nin "Bacı-yân-ı Rûm" diye adlandırdığı, o günün toplumunda Türkmen kadınların kurduğu bir başka teşkilâtın bulunduğu anlaşılmaktadır.

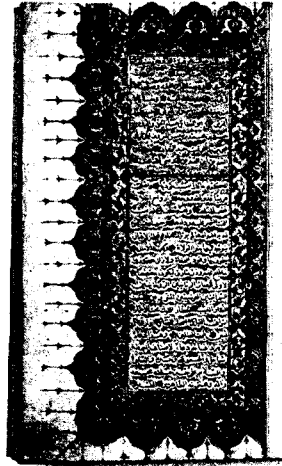
Âşık Paşazade'nin "Hacı-yân-ı Rûm" diye adlandırdığı bu zümre üzerinde ilk defa Alman müsteşrik Franz Taeschner durmuştur. Franz Taeschner o günün toplumunda kadınların bir teşkilât kurmuş olmalarını o kadar imkânsız görmüştür ki, bunun bir istinsah hatası veya yanlış anlama sonucu Âşık Paşazade tarafından ortaya atılmış olduğunu kabul etmiştir. Ona göre Bâci-yân-ı Rûm" (Anadolu Hacıları) veya "Bahşiyân-ı Rûm" (Anadolu Sihirbazları veya Ruhanileri) tabirleri² bir istinsah hatası sonucu "Bâci-yân-ı Rûm" olarak yazılmış olabilir.³ Böyle olunca o devirde Anadolu'da Hacı olmuş Türkmenlerin bir örgüt kurması ve bunlara Hacı-yân-ı Rum denmiş olması veya çok eskiden beri Türkler arasında sihirbazlıkla meşgul Nasreddul olan ve kendilerine "Bahşı"⁴ denilen kimselerin Anadolu'da faaliyet göstermiş ve bir örgüt oluşturmuş olmaları imkân dahilinde görülmüş oluyor. Z. Velidi Togan da F. Taeschner'in bu iki görüşünden ikincisini benimsemiştir.⁵

İlk defa Fuad Köprülü, Âşık Paşazade'nin "Bacı-yân-ı Rûm" diye adlandırdığı zümre hakkında verdiği bilgileri Bektaşî rivayetleriyle ve başka kaynaklarla da te'yid ederek F. Taeschner'in öne sürdüğü iddiaların hiçbir suretle varid olamayacağını ve gerçekten Anadolu Selçukluları devrinde ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Türkmen kadınların mensup oldukları bir teşkilâtın mevcudiyetine dikkatleri çekmiştir.⁶ Ancak Fuad Köprülü bu teşkilâtın mahiyeti ve çalışmaları hakkında açık bir görüş ortaya atmamıştır. Bu ismin üyeleri kadınlardan müteşkil bir sofî zümresinin (Kadınlara mahsus bir tarikat) adı olabileceği ihtimali üzerinde de durmakla beraber bu konuda daha kuvvetli bir ihtimal olarak da şöyle demektedir: "*Acaba Âşık Paşazade Bacı-yân-ı Rûm ismi altında uç beyliklerindeki Türkmen kabilelerin müsellaḥ ve cengâver kadınlarını mı kastediyor? Şimdilik akla en yakın gelen te'vil bu görünüyor*".⁷

A. BACİYÂN-I RUM

Merhum Fuad Köprülü'nün bu incelemesinin üzerinden 65 yıldan fazla bir zaman geçmiş olmasına rağmen⁸ "Bacı-yân-ı Rûm" hakkında bugüne kadar hiçbir araştırma yapılamamış ve Fuad Köprülü'nün bu konuda yaşadıklarına hiçbir şey ilave edilememiştir.

Osmanlı kronikleri Osmanlı Devleti'nin zuhuru sırasında Türkmen kadınların da uç bölgelerde faaliyet gösterdiklerinden söz ederler. Fakat Anadolu'daki Türkmen kadınların faaliyetleriyle ilgili olarak en fazla bilgi veren yazar, Fuad Köprülü'nün de belirttiği gibi Mağribli bir seyyah olan İbn Barutadır. XIV. asır ortalarında yani Orhan Gazi zamanında Anadolu'nun birçok yöresinde Türkmenler arasında bulunmuş ve Türkmen hanımların çeşitli faaliyetlerine şahit olmuştur.⁹ Keza Niğdeli Kadı Ahmed 1340 yılında tamamladığı "el-Veledü's-

Mesnevî'den Tezhipli Bir Sahife (1653)

Şefik"¹⁰ adlı eserinde Nigde dolaylarında Taptuklu Türkmen dervişlerin hanımlarının faaliyetlerine işarette bulunmuştur.

İleride geniş olarak açıklanacağı üzere Moğollar, Anadolu'yu işgal edip Anadolu Selçukluları Devleti Moğol hakimiyeti altına girince Moğol iktidarı kendi iktidarına karşı direnen Ahi Teşkilâtıyla birlikte Bacı Teşkilâtını da dağıttılar. XIV. asra girildiği zaman bu teşkilât tamamen dağılmış durumdaydı. Bu yüzden gerek İbn Batuta ve gerekse Osmanlı tarihçileri ve diğer yazarlar Anadolu'daki Türkmen kadınların faaliyetlerinden söz ederken Âşık Paşazade hariç Türkmen kadınlara ait bir teşkilâtın varlığından bahsetmemişlerdir. Ancak dağılmış durumda bulunan teşkilâtın üyeleri olan hatunların müferrid faaliyetlerine muttali oldukları anlaşılmaktadır. Âşık Paşazade muhtemelen mensub olduğu aileden¹¹ gelen rivayetlerle Hacı Bektaş (1271) zamanında yani Anadolu Selçukluları devrinde Türkmen kadınlara ait bir teşkilâtdan haberdar olduğu görülmektedir.¹²

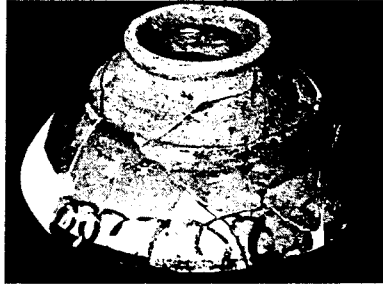
Yukarıda belirtilen kaynaklardan başka meşhur Süryani tarihçi Malatyalı Ebu'l-Ferec Gregory'nin de bir münasebetle bu kadınlar teşkilâtından söz ettiği anlaşılmış bulunuyor. Şöyle ki; İbn Bibi Köseadağ yenilgisinden sonra Kayseri'yi muhasara eden Moğol ordusuna karşı Kayseri'de Ahilerin şehri müdafaa ettiklerini yazmaktadır.¹³ Diğer çağdaş bir yazar olan Ebu'l Ferec ise, Moğolların Kayseri'yi işgal etmelerini Ömer Rıza Doğrul'un tercümesiyle şöyle anlatmaktadır: "Diğer bir reis, (Moğol reisi) Kayseri'ye gitti. Fakat buranın ahalişi şehri teslim etmek istemediler. Bunun üzerine Tatarların hepsi buraya karşı toplandılar. Şehrin surunu mancınikle yıktılar ve şehre girerek şahane hazineleri soydular ve şehrin içindeki evleri ve binaları yaktılar. Bunlar, asilzadeleri ve hür kimseleri işkenceye tâbi tutarak bunları bütün servetlerinden mahrum edinceye kadar kılıçlarla dürtüklediler. Daha sonra onbinlerce kimseyi öldürdüler ve genç erkekleri ve genç kadınları esir ederek götürdüler."¹⁴

Ebu'l Ferec'in bu acıklı olayı anlatan sözlerinin son cümlesinde "Genç erkekler"le Ahileri (Fityan), "Genç kadınlar" sözüyle de Bacıları (Feteyat) kastetmiş olacağını düşündük. Bunun tahkiki için İstanbul Süryani Kilisesi Horepiskopos'u Aziz Günel ile Mardin Süryani Kilisesi Horepiskoposu'na birer mektup yazarak Ebu'l Ferec Tarihi'nin Süryanicesinde "Genç erkekler" ve "Genç kadınlar"ın hangi Süryanice kelimelerin karşılıkları olduklarını sorduk¹⁵, Her ikisinden aldığımız cevabî mektuptaki açıklamalar yukarıda belirtilen tahminimizi doğruladı, burada pek muhterem Aziz Günel'e ve mektupta ismini zikretmeyen Mardin Süryani Kilisesi yetkilisine teşekkür etmeyi borç sayıyorum.

Bu durum aşağıda nakledilecek olan "Menâkıb-ı Evhadeddin Kirmanî"de Fatma Bacı hakkında verilen bil-

gileri değerlendirmemize ve böylece bu güne kadar mahiyeti anlaşılmamış olan Anadolu Bacıları (Bacıyân-ı Rûm) Teşkilâtı'nın mahiyetini aydınlatmamıza imkân vermiş oldu.

Bu, kadınlar arası teşkilâttan ilk olarak bahseden, Bacı Teşkilâtı'nın bilinen ilk lideri Fatma Bacı'nın (Kadın Ana, Hatun Ana, Kadıncık) babası Şeyh Evhadeddin Hâmid el-Kirmanî'nin (1237) Sivas'taki halifesi Şeyh Şemseddin Ömer et-Tiflîsî'nin oğlu olan Muhammed adlı bir zattır. Bu kişi "Menâkıb-ı Şeyh Evhadeddin Kirmanî" adlı eserin yazarıdır.¹⁶ Bu kişi eserini kaleme aldığı zaman Fatma Bacı henüz hayatta imiş. Bu şahıs, Evhadeddin Hâmid Kirmanî'nin müridleri arasında genç kız ve kadınlar ve faaliyetleriyle ilgili olarak bir çok haberler verdiği gibi eserin bir yerinde Kirmanî'nin halifesi Zeyneddin Sadaka'nın Konya'daki zaviyesinde bulunan genç kız ve kadınları "Fakiregân" (Hanım dervişler) olarak anmıştır.¹⁷ Şüphesiz bu kelime Âşık Paşazade'nin ve Türkmenlerin "Bacıyân" (Bacılar) dedikleri zümrenin Farsça adıdır.

Seramik kâse (13. yy.)

Mevlevî yazar Ahmed Eflâkî de eserin bir yerinde Konya'daki bir kadınlar cemaatından söz etmiştir.¹⁸ Burada bahsi geçen kadınlar cemaatı gene Zeyneddin Sadaka'nın mürideleri olmalı. Bu habere göre Şems-i Tebrizî uzaktan bu kadınlar cemaatını görmüş "Onların içinde bir tek nur var o da Mevlânâ'dan kaynaklanıyor" demiş, araştırmışlar, gerçekten de Mevlânâ'nın kızı Melike Hatun'un o kadınlar cemaatı arasına girdiğini

görmüşler. Onu hemen o cemaatin arasından alıp getirmişler. Bu haberden Mevlânâ'nın kızının da bir zaman bu Bacılar arasına katıldığı fakat sonraları (Şems-i Tebrizî'nin Konya'ya gelmesinden sonra) onların arasına girmesinin engellendiği anlaşılmaktadır. Mevlana Celaled-din-i Rumî da Mesnevisindeki bir hikayede bu kadınlar cemaatından söz etmiştir. Cuha diyerek andığı Hâce Nasreddin Mahmud'un (Ahi Evren) kadın kılığında bu cemaatin arasına girdiğini orada edep dışı bir davranışta bulunduğunu tasvir ederek hem Hâce Nasreddin'i alaya almakta hem bu kadınlar cemaatına muhalif olduğunu ifade etmiş olmaktadır.¹⁹

Bacılar Teşkilâtının mahiyetine ve faaliyetlerine dair ilginç bilgiyi de Menâkıb-ı Evhadü'd-Din-i Kirmanî'de bulduğumuzu burada belirtelim. Durum öyle gösteriyor ki, Anadolu Selçukluları zamanında bu hanımlar arası teşkilât "Fakiregân" diye de anılıyordu. Fakat bu teşkilâta mensup olan genç kız ve kadınlar birbirine "Bacı" diye hitap ettikleri için bu kadın ve kızların meydana getirdikleri teşkilâta daha yaygın olarak "Bacıyân" (Bacılar) dendiği anlaşılmaktadır. Şimdiki bilgilerimizle bu tabiri ilk olarak kullanan da Âşık Paşazade'dir.

Ahi Evren'in eserleri ise Ahi Teşkilâtı ile birlikte Bacı Teşkilâtı'nın da fıkri yapısını tesbit etmek için birinci elden kaynak olmaktadır. Ayrıca bu eserlerde Ahi

Teşkilâtının nasıl ve hangi maksatlara binâen kurulduğu, teşkilâtın yapısı, devletle Anadolu'daki diğer dinî ve tasavvufî zümrelerle mü-nasebâtı, bu münasebâtın sonucu meydana gelen gelişmeler ve bu gelişmelerin Ahi ve Bacı Teşkilâtı üzerindeki etkileri hakkında önemli bilgiler bulmaktayız.

Konuya girmeden önce şunu belirtelim ki, o devrin resmî tarihçileri devlet yanlısı bir anlayış ve düşüncüye olduklarından devlet ve yöneticilerle mücadele halinde bulunan Türkmenlerin dinî düşüncü ve yaşayışları ile, sürdürdükleri mücadele hakkında hissî, taraf tutucu oldukları için ve hatta onları tezyif ve tahkir etmeyi kendilerine bir görev edindiklerinden verdikleri bilgiler gerçekleri tam ve doğru olarak yansıtmaktan çok uzaktır. Bu tutum ve davranışları eserlerinde açık olarak görülmektedir. Bu tarihçilerin Türkmen ve Babailere karşı menfî tutumları eserlerinde o kadar açıktır ki, zaman zaman "Etrâk-ı bî-din"

(Dinsiz Türkmenler), "Babaiyân-ı Haricî" (Haricî Babailer), "Tabtukiyân-ı mubahî" (her kötülüğü mubah sayan Tabtuklular) veya kişi adı zikrederek "Cimri-i lain" (Lanetli Cimri), ("Hacı İbrahim-i bî-din" (Dinsiz Hacı İbrahim) gibi sözlerle onlara hakaret etmekten kendilerini alamamışlardır.²⁰

Yalnız tarihçiler değil, o devrin olayları, dinî zümreleri ve liderleri hakkında bilgi veren Mevlevî yazarlar da (özellikle Eflâkî Dede) Moğol yanlısı bir siyasî tutum içinde olup,²¹ Türkmenlere, Türkmen Babalara ve Ahilere karşı olduklarından,²² bu konularda gerçeği yansıtmadıkları gibi büyük ölçüde tahrif etmişlerdir. Bütün bu kaynaklarda Türkmenlerin bu hareketleri Haricî, Batınî, İbahî, Rafizî ve hatta dinsizlerin devlete karşı isyanları ve birer başıbozuk huruç hareketi olarak nitelendirilmiştir. Bu hareketleri İran'da Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na karşı isyan eden Hasan Sabah (1124) tarafından yönetilen Bâtınî ve Râfizîlerin paralelinde gösterilmeğe çalışılarak geniş halk kitleleri arasında Türkmenlere karşı kamuoyu oluşturma maksadı güdüldüğü görülmektedir. Bu durumda bir ölçüde devletin resmî yayın organı durumunda olan yukarıda belirtilen tarihî eserlerin devlete karşı isyanların gerçek yönünü yansıtmayacağı ve devlet memuru olan tarihçilerin bu tür isyanlar karşısında tarafsız kalamayacakları meydandadır.

Netice olarak: Ibn Bibi, Niğde'li Kadı Ahmed, Kerameddin Mahmud el-Aksarayî, Ebu'l-Ferec, (Gregory), Ebu Bekr b. Zeki gibi belli başlı bu devir tarihçileri ile Mevlana, Sultan Veled, Eflâkî ve Sipehsalar (Feridun) gibi Mevlevî yazarların Türkmen ve Babailer-

rin sapıklıklarını tarif sadedinde onlara izafe ettikleri sözlerle, onların yaşayış ve âdetleri ile ilgili olarak anlattıkları şeylerin menfî propaganda gayretiyle ortaya atılan iddialar olduğu anlaşılmaktadır. Türkmenler aleyhine sürdürülen bu propagandalar sonraki asırlara da intikal etmiş Baba İlyas ve Baba İshak'ın yalancı bir peygamber olarak ortaya çıktığı. Cimri ve Hacı İbrahim gibi dinî ve siyasî liderlerin birer şarlatan ve macera-perest oldukları genel bir kanaat haline gelmiştir. "Menakib-i Evhadeddin-i Kir-manî"nin yazarı dahi Baciyân-ı Rûm'un liderlerinden olan Evhadeddin iki kızından bahsederken, Şam'da yerleşen Anadolu'daki siyasî olaylara karışmayan Emine Hatun'dan övgü ve saygı ile söz ettiği halde, Anadolu'daki siyasî olaylara karıştığı için Fatma Bacı'yı (Fatma Hatun) kötülemekten kendini alamamıştır. Bütün bunlar yöneticilerin devrin yazarları üzerindeki baskılarının ne kadar şiddetli ve yönlendirici olduğunu göstermektedir. Bu durum Anadolu Selçukluları devrindeki Türkmen dinî zümreler ve kurdukları teşkilâtlar üzerinde yapılacak araştırmalarda bu hususun gözden uzak tutulmaması gerektiğini ortaya

koymaktadır.

Seramik testi
(13. yy.)

B. BACI TEŞKİLÂTİ'NİN BİLİNER İLK LİDERİ FATMA BACI (KADINCİK, KADIN ANA, HATUN ANA)

Âşık Paşazade Anadolu Selçukluları devrinde Anadolu'daki sosyal zümrelerden birinin de kendi tabiriyle "Baciyân-ı Rûm" yani Anadolu Bacıları olduğunu haber verdikten sonra Hacı Bektaş'ın (1271) Bacılara yakınlığından ve bu Bacıların ileri gelenlerinden olduğu anlaşılan "Hatun Ana"ya bağlılığından da söz etmektedir. Bu cümleden olarak Hacı Bektaş'ın gizli ilim ve kerametlerini bu Hatun Ana'ya gösterdiğini, nesi varsa ona emanet ettiğini bildirmektedir. Abdal Musa ile de ilgisi olduğunu belirttiği Hatun Ana'nın Hacı Bektaş'ın ölümünden sonra mezarını yaptırdığını da yazmaktadır.²³ Hacı Bektaş'ın Menâkıb-name'si olan "Velâyet-name"de de bu Bacının adı "Fatma Bacı", "Fatma Ana", "Kadincık Ana" ve "Kadincık" olarak sık sık geçmiştir.²⁴ Velâyet-name'de Fatma Bacı veya Kadincık Ana hakkında Âşık Paşazade'nin söyledikleri aynen bulunmaktadır. Fazla olarak şu bilgiler de mevcuttur. Fatma Bacı erenler ve dervişlerin saygı gösterdiği, Hacı Bektaş'ın sık sık ziyaret ettiği ve saygı duyduğu yaşlı bir kadındır. Bu yüzden de kendisine Kadın Ana dendiği muhakkaktır. Bu yaşlı Ana'nın erenler meclisine girdiği, bazen erenlere sofrâ düzdüğü, misafirleri ağırladığı, Sivrihisarlı Nureddin'in kızı olup, bilahare Sulucakaraöyük'e yerleştiği, babasından kalan servetini erenler yolunda harcadığı, fakir düşüncede Hacı Bektaş'ın kendisine para ve mal verdiğini, sonradan İdris adında biriyle evlenerek bu evlilik-

ten yedi oğlunun dünyaya geldiği anlatılmaktadır. Ayrıca Manzum "Velâyet-name"de Kırşehir Emiri Nureddin Caca ile siyasî mücadelesi de mahiyeti açıklanmaksızın hikâye edilmektedir.²⁵

Şüphesiz burada Fatma Bacı hakkında verilen bilgilerin bazıları hayal mahsulü şeylerdir. Bu arada babasının Sivrihisarlı Nureddin olması, son evliliğinden yedi erkek çocuğun dünyaya gelmesi gibi. Fakat gerçek olan şu ki, Hacı Bektaş'ın Menâkıb-name'si, Hacı Bektaş'tan ikiyüz küsur yıl sonra derlenmiş olmasına rağmen, Fatma²⁶ Bacı'nın hatırası Bektaşî menkabe-lerinde yaşamış ve hürmetle yadedilmiştir. Hacı Bektaş ve çevresi ile ilgisi anlatılan bu Fatma Bacı'nın -Fuad Köprülü'nün de anlattığı gibi²⁷ Âşık Paşazade'nin bahsettiği "Hatun Ana" olduğu gayet açıktır. Bektaşî geleneklerinde daha çok "Kadincık Ana" diye anılan ve esas adının Fatma olduğu anlaşılan bu bacı kimdir?

Şeyh Evhadeddin Hâmid el-Kirmânî'nin (1238) XIII asrın ikinci yarısı içinde te'lif edilen "Menâkıb-name"sinden²⁸ öğrendiğime göre, bu Türk asıllı sofinin küçükken çok yaramaz olan, bu yaramazlığı ile babasına sabır riyazeti yaptıran Fatma adında bir kızı vardır.²⁹ 1243 Köseadağ yenilgisinden sonra Tokat ve Sivas Moğol ordusuna teslim edilmişti,³⁰ Sivas'ı aldıktan sonra Kayseri'yi kuşatan Moğollara karşı Kayseri'deki Ahiler (Futuvvet ehli) şehri müdâfâya karar vermişlerdi. İbn Bibî'nin anlattığına göre, şehri, sur içinde bulunan Dabbağlar çarşısındaki Ahiler koruyordu. Bu yüzden savaşın şiddeti Dabbağlar çarşısı tarafındaki sur çevresinde toplanmıştı. Bir kısım Ahiler de Erciyes Dağı eteğindeki Battal Mescidi civarında pusu kurmuş, sur çevresine yerleştirdikleri mancınıklarla surlarda gedik açmaya çalışan Moğol askerlerine akınlar düzenliyorlardı.

Ahiler 15 gün kahramanca şehri müdâfaa ettiler. Moğollar kuşatmayı kaldıracakları bir sırada, Kayseri İğdişbaşısı (Muhafız) Ermeni asıllı muhtedî Hacı oğlu Hüsameddin'in Moğol ordusu komutanı Baycu ile gizlice anlaşması ve şehrin durumu ve müdâfaa taktiğini düşman tarafına bildirmesi sonucu Moğollar şehre girmeyi başardılar. Kayseri'yi koruyan Ahileri kamilen kılıçtan geçirdiler. Çok sayıda genç kız ve kadınları esir alıp götürmüşler, şehri de yakıp yıkmışlardı.³¹ İşte bu olay Anadolu Hilâfeti için bir felâket olmuştur.

Yukarıda bahsi geçen "Menâkıb-i Şeyh Evhadeddin-i Kirmânî'den öğrendiğimize göre, Evhadeddin-i Kirmânî'nin kızı Fatma bu savaşta Moğollara esir düşmüştür.³² Evhadeddin-i Kirmânî'nin ölümünden beş sene sonra vuku bulan bu olay esnasında Kayseri'de ikamet etmekte olduğu anlaşılan bu Fatma'nın Anadolu'da Dabbağların piri olarak bilinen Ahi Evren Şeyh Nasreddin Mahmud'un zevcesi olduğu bazı karinelerle ortaya çıkmaktadır. Ahi Evren Hacı Nasreddin Mahmud'un "Letâif-i Hikmet" ve "Letâif-i Gıyasiyye" adlı eserlerinin

Sekiz köşeli yıldız çini
(13. yüzyıl), Beyşehir
Kubadabad Sarayı
kazısı, (1965-67),
(Konya Karatay Müzesi, 1592)

incelenmesinden ve hayat hikayesindeki bir çok anekdotlardan onun "Latifeler"i ünlünen ve Anadolu insanının gönlünde ve ruhunda mevki tutmuş olan Nasreddin Hoca ile aynı kişi olduğu ortaya çıkmış bulunuyor. Bu konuda mustakil bir eser yazmış bulunuyoruz.³³ Burada vurgulamamız gereken husus şudur: Bacı Teşkilâtı'nın lideri olarak karışımıza çıkan Fatma Bacı Ahi Evren Hacı Nasreddin'in eşi olunca Nasreddin Hoca Latife ve fıkralarına konu olan hocanın karısının da Fatma Bacı olduğu ortaya çıkmaktadır. Genç kızken yaramazlığı ile babası Şeyh Evhadeddin'i Kirmânî'ye, evlenince de kocası Nasreddin Hocaya riyazet yaptıran Fatma Hatun Bacı Teşkilâtı'nı lideri olarak Selçuklular zamanında Türkmenler arasında büyük bir şöhrete sahip olmuş ve bu şöhreti asırlarca Ahi ve Bektaşî çevrelerde devam etmiştir. Mevlânâ'nın "Mesnevi"sinde Cuha'nın karısı olarak ondan çokça söz edilmiştir. Burada bu konuya girmiyoruz.

Ahi Evren Şeyh Nasreddin Mahmud'un 1205 yılında Hocası Evhadeddin'i Kirmânî ile birlikte Anadolu'ya geldiğini tespit etmekteyiz.³⁴ Gene bazı kayıtlar onun 1206 yılında da Kayseri'ye yerleşerek burada bir Dabbağ (Dericilik) atölyesi kurduğunu ortaya koymaktadır.³⁵ Yukarıda İbn Bibî'nin, Kayseri'nin Moğollar tarafından muhasara edilmesi sırasında şehrin, surları içinde bulunan Dabbağlar Çarşısı'ndaki Ahilerle, Erciyes Dağı eteğindeki Battal Mescidi civarında pusu kuran Ahiler tarafından müdâfaa edildiğini haber verdiğini kaydetmiştik. İşte "Menâkıb-i Şeyh Evhadeddin-i Kirmânî'den de öğrendiğimize göre, Evhadeddin-i Kirmânî, Anadolu'da bulunduğu dönemlerde çoğunlukla Kayseri'de bulunur ve sık sık Erciyes Dağı eteğindeki Battal Mescidi'ne³⁶ giderdi. Kayseri'de Kulah-duzlar Mahallesi'nde, Dabbağlar Çarşısı'ndaki mescit ve zaviyeye bitişik; bir kapısı mescide, bir kapısı da dışarıya açılan evde ikamet ederdi.³⁷ Çünkü bu evde onun ehl-i haremi bulunmaktaydı.

Bu bilgileri veren adı geçen Menâkıb-name'nin yazarı da o dönemde (XIII. asrın sonları) Türkmenlere karşı sürdürülen siyasî baskılardan dolayı veya bilemediğimiz, başka sebeplerden ötürü eserinde Türkmen şeyhlerin adını zikretmemiştir.³⁸ Bu sebeple Dabbağlar çarşısındaki bu ev ve zaviyenin kime ait olduğunu da belirtmemiştir.³⁹ Yazarın bu tutumundan, adı geçen ev ve zaviyenin bir Türkmen Şeyh'e ait olduğu ortaya çıkıyor. Bu evin, Dabbağlar çarşısındaki tekkeye bitişik olması (ki bir kapısı da mescid ve tekkeye açılmaktadır) ev ve zaviyenin asırlarca Dabbağların piri ve Anadolu Ahiliği'nin baş mimarı olarak bilinen, esas adı Şeyh Nasreddin Mahmud b. Ahmed el-Hoyi olan Ahi Evren'e ait, evde bulunan Evhadeddin Hâmid el-Kirmânî'nin ehl-i haremi ise, kızı Fatma olup. Ahi Evren'in karısı olduğundan şüpheye mahal kalmamaktadır.⁴⁰ Dolayısıyla Bacı Teşkilâtı'nın lideri olan Bu Fatma Hatun'un Nasreddin

Hoca'nın karısı olup pek çok fıkralarına konu olan Hatun olduğu ortaya çıkmaktadır.⁴¹

Moğollar Kayseri'yi işgal ettikleri zaman Fatma bu evde bulunuyordu. Ve bu evde Moğollara esir düşmüş olmalıdır.⁴² Ahi Evren ise, 1240'ta vuku bulan Sa'dü'd-Din Köpek olayı ile, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölüm tarihi olan 1245 yılları arasında beş sene müddetle Konya'da tutuklu bulunuyordu.⁴³ Bu yüzden Moğolların Kayseri'ye girdikleri tarih olan 1243 yılında Kayseri'de değildi. Böylelikle Moğolların kılıcından kurtulmuştur. Şüphe yok ki, Dabbağlar Çarşısında kılıçtan geçirilen ve esir edilen Ahiler, Ahi Evren'in müridleri ve arkadaşları, esir düşen genç kız ve kadınlar, kendi karısıyla arkadaşlarının kız ve karıları, yıkılan ve yakılan yerler Ahilerin evleri ve imalat atölyeleri, yağma edilen mallar da onların malları idi.

Vakıa Evhadeddin'nin mensup olduğu tarikat silsilesindeki şeyhler, kızlarını en önde gelen halifelerinden birisi ile evlendirmeleri bir tarikat geleneği halinde sürdürülmüştür. Ebu'n-Necib Ziyâü'd-es-Sühreverdî (1168) kızını en yakın talebesi ve halifesi olan Kudbeddin-i Ebherî (1172) ile evlendirmiştir. Kudbeddin-i Ebherî de bu zevcesinden doğan kızını, en önde gelen talebesi Rükneddin-i Sücâsi ile evlendirmiştir. Hacı Rükneddin-i Sücâsi de Kudbeddin-i Ebherî'nin kızı olan eşinden doğan kızını talebesi ve halifesi olan Evhadeddin Hâmid el Kirmanî (1237) ile evlendirmiştir.⁴⁴ Evhadeddin de bu geleneğe uyarak kızı Fatma Hatun'u en yakın talebesi ve önde gelen halifesi olan Ahi Evren Hacı Nasreddin Mahmud el-Hoyî ile evlendirmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu geleneğin Ahi Evren tarafından devam ettirilip ettirilmediğini bilmiyoruz.

Şimdi gene devrin bazı siyasî olaylarını hatırlatarak Fatma Bacı'nın esaretten dönüşünü ve Kırşehir'e yani Ahi Evren'in yanına gidişini görelim:

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra yerini büyük oğlu II. İzzeddin Keykâvus geçti. İzzeddin Keykâvus tahta geçer geçmez babası zamanında tutuklanmış bulunan Ahileri ve Babâî'leri serbest bıraktı.⁴⁵ Naibu's-Saltana olan büyük devlet adamı Celaleddin Karatay, şehzadeler arasındaki taht kavgasını üçlü saltanat formülü ile giderdi. Ancak Karatay'ın 1254'te ölümünden sonra IV. Rukneddin Kılıçaslan, Kayseri'ye çekildi ve kardeşi II. İzzeddin Keykâvus ile taht mücadelesini başlattı. Türkmenler ve Ahiler Keykâvus'u⁴⁶ Mevlâna ve çevresi ise Kılıçaslan'ı destekliyordu.⁴⁷ Moğollardan yardım ve destek gören Kılıçaslan 1261'de Konya'yı alarak tek başına tahta oturdu.⁴⁸ Keykâvus da önce Antalya'ya oradan da deniz yolu ile İstanbul'a dayılarının yanına gitmek zorunda kaldı.⁴⁹ "Menûkib-i Şeyh Evhadeddin-i Kirmânî" de bildirildiğine göre, IV. Rukneddin Kılıçaslan'ın saltanatı zamanında vezir Muinüddin Süleyman,

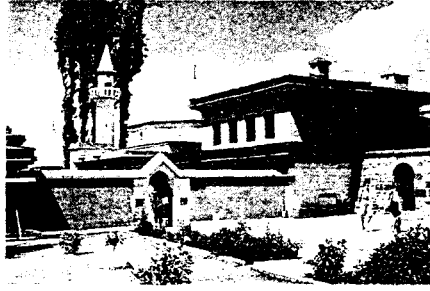
Beylerbeyi Hatıroğlu Şerafeddin ve Sahib Ata Fahreddin Ali yardım ve siyasî destek için Hulagu Han'a gittikleri zaman Moğollar nezdinde esir bulunan Evhadeddin'in kızı Fatma'nın serbest bırakılması hakkında teşebbüste bulunmuşlardır. Kendisini ve soyunu tanıtan Fatma'yı alıp Kayseri'ye getirmişlerdir.

Bir müddet sonra kendisine nerede ikamet etmek istediği sorulmuş, o da "Babamın arkadaşlarının ikamet etmekte oldukları kulübede ikamet çimem isterim" demiş ve oraya gönderilmiştir.⁵⁰ Şimdi yukarıda adları geçen devlet adamlarının hayatta oldukları bir sırada bu bilgileri veren "Menâkıb-ı Şeyh Evhadeddin'in yazarı olayları yakinen bilmekte ve verdiği bilgiler tarihi olaylara da uygun düşmektedir. Buna göre, 1243'te Moğollara esir düşen Fatma'nın, IV. Kılıçaslan'ın Moğolların desteği ile tek başına Konya'da Selçuklu tahtına oturduğu tarih olan 1261'den bir veya iki yıl kadar önce esaretinden döndüğü anlaşılmaktadır. Adları geçen devlet adamları da bu tarihte Moğollardan askeri yardım sağlamak için teşebbüste bulunmuşlardı.⁵¹ Ne gariptir ki, Fatma'yı esaretten kurtaranlar iki sene kadar sonra onun kocasını öldüreceklerdir. Burada Şeyh Sa'dî'nin, bir köylünün Kurdun pençesinden kurtardığı koyunu keserken bıçak altında inleyen koyunun hal lisânı ile söylediği: "Seni kurtarıcım sanmışım, meğer hakiki kurduym sanmışsın" sözünü hatırlamamak mümkün değildir.

Bu durum "Velâyet-name"de adı geçen Fatma Bacı'nın (Kadıncık Ana) "Menâkıb-ı Evhadeddin"de Evhadeddin'in kızı olduğu belirtilen Fatma Hatun ile aynı kişiler olduğunu göstermektedir. Velâyet-name'de Fatma Bacı'nın Sivrihisarlı Nureddin'in kızı olarak gösterilmesi,⁵² (40), ya yakıştırma veya manevî evlâdı olduğu kastedilmiştir. Nitekim Âşık Paşazade de Hacı Bektaş'ın Fatma Ana'yı kendine evlat edindiğini yazmaktadır.⁵³

Gene Velâyet-name'de anlatıldığına göre, Hacı Bektaş Anadolu'ya geldiği zaman Fatma Bacı henüz genç kız imiş ve Hacı Bektaş'ın Diyar-ı Rûm'a kadem bastığını erenler meclisinde bulunanlara, Fatma Bacı haber vermiştir.⁵⁴ Bu haberle hem Hacı Bektaş'ın Anadolu'ya geldiği tarihi on senelik zaman içerisinde sınırlamamız mümkün olmakta⁵⁵ hem de Menâkıb-ı Evhadeddin-i Kirmânî'de, Kayseri'de Evhadeddin'in hizmetinde bulunduğu belirtilen ve fakat adı açıklanmayan Türkmen şeyhin de Hacı Bektaş olduğunu anlamaktayız.⁵⁶ Ayrıca Hacı Bektaş ile Fatma Bacı arasındaki yakınlığın menşei de anlaşılmış oluyor.

Evhadeddin-i Kirmânî'nin Menâkıb-name'sinde belirtildiğine göre, esaret dönüşü nerede ikamet etmek istediği Fatma'dan sorulmuş o da: "Babamın arkadaşlarının yaşadığı kulübede" diye cevap vermiş.⁵⁷ Babasının arkadaşı olan bu kulübenin sahibi Fatma Hatun'un kar-

Hacı Bektaş-ı Veli Külliyesi, I. Avlu

deş, dayı amca gibi mahremlerinden olmadığına göre kocası olmak lazım gelir. Aksi takdirde Fatma Hatun'un bu kimse veya kimselerin yanında ikamet etmeyi istemesi dinen caiz olmazdı. Dolayısıyla Evhadeddin-i Kirmânî'nin kızı bu sözlerle kocası Ahi Evren'in Kırşehir'deki evini kastettiği birçok karinelerle anlaşılmalıdır. Burada enteresan olan bir durumu belirtmekte yarar görüyoruz. Yukarıda belirtildiği gibi Menâkıb-ı Şeyh Evhadeddin-i Kirmânî'nin yazarı devrin şiddetli siyasî baskılarından dolayı olacak Türkmen şeyhlerin adını zikretmemiştir. Yukarıda sunduğumuz cümlede de ketum davranarak Fatma'nın ikamet etmek istediği kulübenin nerede ve kimle ait olduğunu açıklamaktan sarf-ı nazar etmiştir. Yani bir işaret zamiri ile kulübenin sahibi -ki iddiamıza göre Ahi Evren'dir- belirtmiş oluyor. Nitekim aynı mülahazalar sonucu devrin başka yazarları da Ahi Evren'in adını vermekten kaçınmışlardır. Bunlardan biri de o devrin tarihçisi Aksaray'lı Kerameddin Mahmud'dur. Bakınız Ahi Evren Şeyh Nasıreddin Mahmud ve Mevlânâ'nın oğlu Alaaddin Çelebi'nin öldürüldükleri olayı⁵⁸ nasıl anlatıyor: "*Kırşehir Emirliği Nureddin Caca'ya verildi. Ordu ile onun üzerine geldi. Bir süre muhasara edildi. Onu kaleden söküüp attılar. Haricîler (Türkmenler) ki, ona uymuşlardı kamilen öldürüldüler*".⁵⁹

Nevşehir Hacı Bektaş Dergahı
Türbe'sinin içten görünümü

Burada dikkati çeken bir şey daha var. Menâkıb-ı Şeyh Evhadeddin'in yazarı Evhadeddin-i Kirmânî'nin kızı Fatma Hatun'un esaretten döndükten bir müddet sonra Şeyh Evhadeddin'in halifelerinden Şeyh Şihabü'd-Din'in kardeşi Şeyh Bedreddin'in müridlerinden Şeyh Eminü'd-Din Ya'kub ile evlendirildiğini,⁶⁰ Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli'de Fatma Bacı'nın sonradan Molla İdris adlı biri ile evlendirildiğini yazmaktadır.⁶¹ Görüldüğü gibi her iki Menâkıb-name'nin yazarı Fatma'nın ikinci evliliğinden kocasının adını kaydettikleri halde, daha önce kiminle evli olduğu hakkında bir açıklamada bulunmamışlardır. Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı yazan Firdevsî-i Rumî, bu eseri Fatma Bacı'dan 200 küsur yıl sonra, Bektaşî rivayetlere dayanarak yazdığı için Fatma Bacı'nın ilk kocasını bilmeyebilir. Fakat Menâkıb-ı Şeyh Evhadeddin'in yazarı ki, eserini Fatma Hatun hayatı iken yazılmıştır. Fatma'nın ilk kocasını bilmemesi imkânsızdır. Üstelik Fatma esaretten dönünce falanca ile evlendirildi demiyor. Bir müddet sonra evlendirildi diyor. Bu demektir ki bu yazar Fama Hatun esaretten döndüğü zaman kocasının sağ olduğunu, Fatma'nın döndüğünden bir veya iki yıl sonra kocası öldürülünce Şeyh Eminü'd-Din Ya'kub⁶² ile evlendiğini yazıyor. Dolayısıyla bu yazarın Ahi Evren Şeyh Nasreddin Mahmud'un adını anmayışı yukarıda belirttiğimiz gibi tamamen Ahi Evren ve çevresindekiler üzerindeki siyasî ve fikrî baskılar sebebiyledir. Hatta bu yazarın eserinde kendi adını belirtmeyişi de gene bu siyasî ve fikrî baskı ile ilgilidir. Bu siyasî ve fikrî baskı Mevlânâ'nın sadık müri-

di Pervane Muinü'd-din Süleyman'ın ve Vezir Taceddin Mu'tez'in Türkmenlere karşı sürdürdükleri mücadeledir. Özellikle Tokat, Sivas, Kırşehir, Aksaray yöresinde bu siyasî ve fikrî baskılar daha şiddetli ve acımasız idi. Ahi Evren ve 20 kadar eserinin günümüze kadar meçhul kalması da tamamen bu siyasî terörün ve baskının eseridir.⁶³

1. ÇOCUKLUK VE ERGENLİK ÇAĞI

Fatma Bacı'nın Ahi Evren'in eşi olduğunu belirledikten sonra şimdi de Fatma Bacı'dan bahseden yukarıda belirtilen eserde hakkında verilen bilgilerin ışığında hayat hikâyesini sunalım. Yaşadığı dönemin siyasî entrikaları onu da Ahi Evren gibi efsanevî bir şahsiyet halinde kalmaya mahkum etmiştir. Burada gerçek kişiliğinin izleri takip edilmeye çalışılacaktır.

"Menâkıb-ı Evhadeddin-i Kirmânî'de Fatma Bacı'nın annesinin huysuz, cahil bir kadın olduğu anlatılmaktadır. Kirmânî bir gün Bakırcılar pazarından (Bazâr-i Nuhhâsân) geçerken delalâlin: "*Kötü huylu, kötü yaradılışlı, akılsız. ağzı bozuk bir cariye satıyorum*" dediğini duymuş, bütün bu kusurlara rağmen melâmet mesleğinin gereği olarak kendisine ri-yazet yapılmak nefsinin zelil tutmak, insanları da onun şerrinden kurtarmak için bu cariyeyi satın almıştır. Fatma işte bu cariyeden doğmadır.⁶⁴ Menâkıb-name'nin yazarı bu cariyenin fazla yaşamayıp bir süre sonra öldüğünü de yazmaktadır.

Evhadeddin'nin bu cariyeyi satın aldığı Bakırcılar Pazarı Kayseri'de idi.⁶⁵ Buna göre Fatma Bacı Kirmânî'nin Anadolu'ya geldiği 1205 yılından sonra doğmuş olur. Ancak yukarıda belirtildiği gibi Fatma 1261'den sonra yaptığı evlilikten de bir doğum yapmıştır. Mütihazsıs doktorlar bu tarihte Fatma Bacı'nın 50 yaşından fazla olmaması gerektiğini söylüyorlar. Buna göre Fatma Bacı'nın 1213 yılından sonra gelen birkaç yılda doğmuş olması gerekiyor.

"Menâkıb-ı Evhadeddin'in yazarı Fatma Bacı'nın anasına bazı kusurlar izafe ettiği gibi Fatma'nın da küçükken çok *yaramaz*., söz dinlemez olduğunu, bu itaatsizliği ile babasına sabır ri-yazeti yaptırdığını, babasının gayretlerine rağmen Kur'an ve dinî bilgileri öğrenemediği gibi dokuma ve örgü sanatlarını öğrenmesine çalışıldığı halde bu alanda da başarılı olamadığını, gabî (başarısız) olduğunu iddia etmektedir.⁶⁶ Bu yazarın Fatma'ya muhalif olduğu ifadelerinden anlaşılmalıdır. Halbuki, aynı yazar Kirmânî'nin çocuklarının tahsili için özel gayret sarf ettiğini ve diğer kızı Amine Hatun'a tahsil yaptırdığını sanat ve irfan öğrenmesine de çaba sarf ettiğini bildirmektedir.⁶⁷ Gene aynı yazar ileri gelen devlet adamından (Pervane Muinü'd-Din Süleyman, Sahib Ata Fahreddin Ali) ve büyük şeyhlerin Fatma'ya saygı duyduklarını yazmaktadır.⁶⁸ Fatma eğer gabî, ma'ri-

fetsiz biri olsaydı bu kişilerden hürmet ve saygı görmezdi. Bu itibarla bu yazarın Fatma Hatun hakkındaki bu iddialarında samimi olmadığı muhakkaktır, kaldı ki, "Velâyet-name"de Fatma Ana keşif ve keramet sahibesi, bilgili bir mürididir.

"Velâyet-name"de anlatıldığına göre⁶⁹ Hacı Bektaş Anadolu'ya (Diyar-ı Rûm) girdiği zaman manâ aleminde Anadolu Erenlerine selâm vermiş, bu selâmı ancak Fatma'ya malum olmuş ve Hacı Bektaş'ın geldiğini Erenler meclisine iletmıştır. Bu sırada Fatma Bacı genç kız imiş ve erenlere sofraya düzmekle meşgul imiş. Bu haber yukarıda da değinildiği gibi Hacı Bektaş'ın Anadolu'ya geliş tarihini sınırlamamıza imkân vermektedir. Yukarıda ifade edildiği gibi Fatma 1213 yılından hemen sonra doğduğuna göre Hacı Bektaş en erken 1228 yılında Anadolu'ya gelmiş olur. Ayrıca Kayseri'de Battal Mescidi'nde bir süre Kirmânî'nin gözetiminde yetişen⁷⁰ Türkmen dervişin de Hacı Bektaş olması kuvvetle muhtemel görünüyor. Kirmânî 1232'de Anadolu'dan temelli ayrıldığına göre⁷¹ Hacı Bektaş'ın 1228-1232 yılları arasında Anadolu'ya geldiği belirlenmiş olur.

Şüphesiz Fatma 1228'den sonra evlenmiş olabilir. Bu tarihlerde Ahi Evren'in Konya'ya yerleştiğini görüyoruz. Fatma'nın da bu tarihten sonra Konya'ya gelip gelmediğini bilmiyoruz. Gelmiş olsa bile Ahi Evren, 1240'ta tutuklanınca Fatma Kayseri'ye dönmüş olmalıdır. 1243 yılında Moğolların Kayseri'yi muhasarası sırasında Fatma'nın Kayseri'de ikamet etmekte olduğunu ve burada çok sayıda genç kızla birlikte Moğollara esir düştüğünü biliyoruz.⁷² Ömrünün 15 seneye yakın bir kısmı esarete geçmiştir. Bektaşî rivayetlerinde onun esaret hayatı ile ilgili en küçük bir kayda rastlanmamaktadır. Babasının şöhreti ve babasına duyulan saygıdan ötürü Moğolların kendisine iyi davranışlarını söylediği rivayet edilmektedir.⁷³

2. FATMA BACI'NIN ESARETTEN DÖNÜŞÜ VE EŞİ AHI EVREN'İN YANINA GİTMESİ

Fatma Bacı'nın 1260 yılından bir veya iki yıl kadar önce esareten kurtarılıp Anadolu'ya getirildiğini yukarıda geniş olarak açıkladık. Fatma Bacı'nın esaret dönüşü kocası Ahi Evren'in yanına Kırşehir'e gitmiş olması gerekir. Gelişen olaylar da bunu göstermektedir.

Tabii Fatma Bacı'yı esareten kurtarıp Anadolu'ya getiren, yukarıda adlan geçen Selçuklu Ümerası, onun babasının Türkmenler arasındaki şöhretinden ve manevî nüfuzu ve itibarından. Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtı'nın siyâsî gücünden yararlanmayı düşünmüş olmalıdır. Yani Şeyh Evhaddin-i Kirmânî'nin kızı ve Ahi Evren Şeyh Nasreddin Mahmud'un eşini esareten kurtarıp eşine teslim etmek suretiyle kendilerini Türkmen çevrelere

kabul ettirmeyi, siyâsî prestijlerini arttırmayı, Türkmen ve Ahilerin desteğini kazanmayı ve böylece siyâsî rakiplerine karşı kamu oyununun desteğini almayı planlamışlardır. Fakat olaylar siyâsîlerin umduğu gibi gelişmedi.

Anadolu'da Türkmenler ve Ahiler bu yönetime itaat etmek istemediler. Yukarıda da değindiğimiz gibi onlar II. İzzeddin Keykavus'u destekliyorlardı. Denizli, Karaman, Çankırı, Ankara, Aksaray, Kırşehir ve Uç bölgelerde Türkmen ve Ahiler bu yeni yönetime karşı ayaklandılar. Devlet kısa zamanda bu isyanları bastırdı. Devrin tarihçisi Aksaraylı Kerameddin, Hâricîler'in isyanları diye vasıflandırdığı bu isyanların bastırılmasını "Mum rüzgar karşısında sönmeye mahkumdur" diyerek⁷⁴ memnuniyetini ifade etmektedir. Kırşehir'deki isyan en kanlı bir şekilde bastırıldı. Buradaki isyanı bastırmaya Moğol asıllı Caca oğlu Nureddin memur edildi. İşte bu isyanın bastırılış sırasında Ahi Evren ve beraberindekiler kamilen kılıktan geçirildiler.⁷⁵ Ahi Evren bu sırada 90 küsur yaşında idi. Mevlânâ'nın oğlu Alaaddin Çelebi'nin de bu olay sırasında Ahi Evren ile birlikte öldürüldüğünü tespit etmekteyiz.⁷⁶

3. FATMA BACI EREĞLİ'DE

"Menâkıb-ı Evhaddin-i Kirmânî"nin yazarının bildirdiğine göre, Fatma Bacı esareten döndükten bir müddet sonra kendisine nereye gitmek istediği sorulmuş o da "Babamın arkadaşlarının yanına gitmek isterim" demiş ve oraya gönderilmiştir.⁷⁷ Burada yazar ketum davranarak eşinin ölümünden sonra gitmek istediği yere gönderildi ifadesini kullanmadığı gibi nereye gönderildiğini belirtmemiştir. Aynı yazar eserin bir başka yerinde Fatma Bacı'nın Şeyh Şehabeddin'e teslim edildiğini Şeyh Şehabeddin'in de onu kardeşi Şeyh Bedreddin'in müridlerinden olan Şeyh Eminuddin Ya'kub ile evlendirdiğini ve bu evlilikten bir oğlan çocuğu dünyaya geldiğini ve bu çocuğun da yedi yaşında vefat ettiğini bildirmektedir.⁷⁸ Fatma Bacı'nın babasının arkadaşları olan Şeyh Bedreddin ve Şeyh Şehabeddin kimlerdir ve nerede bulunuyorlar. Bunun tespit edilmesi ile Fatma Bacı'nın hayatının bir bölümü daha aydınlanmış oldu.

Evhaddin Hâmid el-Kirmânî'nin (1237) Farsça "Menâkıb-name" sinde⁷⁹ aslen Ahlar'lı olup, Missis Kürkü ve Missis Borkü giymiş iki gencin Kayseri'de Evhaddin-i Kirmânî'nin huzuruna geldikleri ve Evhaddin'in iki kardeş olan bu gençler hakkında çevresindekilere aşağıdaki bilgileri verdiği anlatılmaktadır. "Bu iki genç zengin bir tacirin oğullarıdır. (Hece-zâdegânenâ) Babaları ölüncâ, bu gençlere babalarından külliyyetli servet kalmıştır. Ahiliğe gönül veren bu salih gençler servetlerini Allah yolunda ve Ahilik uğrunda harcamaktalar. Bir imaret yapıp, tefriş edip sofrâ döşemişler. Ayende ve revendeye hizmet sunmaktalar".⁸⁰

Burada iki gencin adları, nerede imaret kurdukları belirtilmemiştir. Ancak "Menâkıb-ı Şeyh Evhaddin-i

Hacı Bektaş-ı Veli

Kirmânî'nin Gelibolulu Muhyeddin tarafından yapılan tercümesinde bu iki genç kardeşlerin Ereğlili olup, Bedreddin ve Şehabeddin kardeşler oldukları tespit edilmiştir.⁸¹ Gelibolulu Muhyeddin, Evhadeddin-i Kirmânî'nin "Menâkıb-name"sini tercüme ederken, Bediüzzaman Furuzan-fer tarafından yayınlanan nüshasından farklı bir nüsha kullanılmıştır. Birçok yerlerde olduğu gibi burada da eserin Farsça aslından bulunmayan bilgiler ihtiva etmektedir. Gelibolulu Muhyeddin tercümesinde bu kabîl detaylandırıcı bilgiler bulunduğu gibi dört hikâyenin tamamı, iki hikâyenin büyük kısmı eserin Farsçasında mevcut değildir. Burada bu teknik konu üzerinde daha fazla durmayı gereksiz görüyör ve esas konuya dönmüyoruz.

Diğer taraftan Niğde'li Kadı Ahmed de "el-Veledü's-şefîk" adlı eserinde Şeyh Evhadeddin-i Kirmânî'nin Ereğli'de Şeyh Bedreddin Yaman-i Emir ve Şehabeddin Çoban-i Emir adlarında iki talebesi bulunduğunu ve bu iki kardeşin Ereğlili Hâce (Tacir) Mevdud'un oğulları olduklarını yazmaktadır. Kadı Ahmed bu iki kardeşten büyüğü olan Şeyh Bedreddin Yaman'ın ulu bir kişi olduğunu belirttiikten sonra şu malumatı da vermektedir.⁸² Sonradan Mekke'ye yerleşen Necmeddin-i İsfahanî,⁸³ Şeraffeddin-i Mavsîlî,⁸⁴ Niğde'ye yerleşen Nasreddin-i Şirazi, Kudbeddin Ali-i Herakîlî'nin Kayseri Kadısı olan Zahireddin⁸⁵ ile arkadaş ve gönüldaş olduklarını, hepsinin bir anadan süt emdiklerini, bu ananın da Ereğlili Şeyh Bedreddin Yaman olduğunu kaydetmekte ve bu yüzden bu kişilerin "Bedrî" olduklarını ifade etmektedir. Niğde'li Kadı Ahmed'in tanıttığı Şeyh Bedreddin Yaman ile Şeyh Şehabeddin Coban'ın "Menakib-ı Şeyh Evhadeddin-i Kirmânî" de adları geçen Şeyh Bedreddin ile Şeyh Şehabeddin oldukları serahaten anlaşılmaktadır. Menâkıb-ı Şeyh Evhadeddin-i Kirmânî'de bir başka olay münasebetiyle gene bu iki kardeşten bahsedilmektedir.

Yukarıda açıklandığı üzere Menakib-i Evhadeddin-i Kirmânî'nin Farsçasında Fatma Hatun'un Şeyh Şehabeddin'e teslim edildiği. Şeyh Şehabeddin'in de Fatma Hatun'u kardeşi Şeyh Bedreddin'in müridlerinden olan Şeyh Emineddin Ya'kub'a nikahladığı ve Fatma Hatun'un bu evlilikten de bir oğlu dünyaya geldiği anlatılmaktadır. Burada gene de Şeyh Şehabeddin'in nerede olduğu ve Fatma Hatun'un nereye götürüldüğü belirtilmemiştir. Fakat eserin Gelibolulu Muhyeddin tarafından yapılan tercümesinde Şeyh Şehabeddin'in Ereğlili olduğu ve Fatma Hatun'un Ereğli'ye götürüldüğü ve böylece Fatma Bacı'nın bir süre Ereğli'de ikamet ettiği belirlenmektedir.⁸⁶ Fatma Hatun'un Ereğli'ye gitmesi esareten döndükten hemen sonra değil, Ahi Evren'in öldürüldüğü tarih olan Nisan 1261 tarihinden sonradır. Bu tarihte Ereğlili Şeyh Bedreddin'in hayatta olmadığı, kardeşi Şehabeddin'in hayatta olduğu anlaşılmaktadır.

Buraya kadar sunmuş olduğumuz açıklamalardan Evhadeddin-i Kirmânî'nin Ereğli'de Şeyh Bedreddin Yaman ve Şeyh Şehabeddin Çoban adlarında iki halifesi bulunduğu ve bu iki kardeşin Ereğli'de bir imaret yaptırmış oldukları anlaşılmış bulunmaktadır. Fatma Bacı'nın da Ereğli'ye⁸⁷ geldiği ve Şeyh Şehabeddin'in himayesine girdiği anlaşılmaktadır.

Ereğli'de cami ve zaviye yaptıran ve vakfeden Şeyh Şehabeddin, Ereğlili Hâce (Tacir) Mevdud'un oğlu ve 1237 yılında vefat eden Türkmen sofî Şeyh Evhadeddin Hâmid el-Kirmânî'nin halifesi olan Şeyh Şehabeddin olup, Anadolu'daki ilk ahilerdendir. Niğdeli Kadı Ahmed, onu ve kardeşi Bedreddin Yaman'ı Emir diye anmaktadır.⁸⁸ Böylece, bu iki kardeşin Ereğli'de Emirlik (Yöneticilik) yaptıkları da anlaşılmaktadır. Bu iki kardeşin Kayseri'de Evhadeddin ile görüşmeleri sırasında orada bulunanlardan biri de Şeyh Kerameddin-i Süfî'dir.⁸⁹ Eğer bu Kerameddin-i Süfî, Karamanoğullarının cediti Kerameddin-i Süfî Nure (Nuru) ise, Ereğlili Bedreddin ve Şehabeddin kardeşlerin Karamanoğulları ile de irtibat halinde bulunduklarını düşünmek gerekir. Evhadeddin-i Kirmânî'nin birçok defalar Ahlat'a gittiğini biliyoruz.⁹⁰ Kızı Amine Hatun, Ahlat'a vezirin oğlu İmadeddin ile evli idi.⁹¹ Bu bakımdan Evhadeddin sonradan Ereğli'ye yerleşmiş olan Hâce Mevdud'u Ahlat'tan tanıyor olmalıdır. Muhtemelen bu Hâce Mevdud, Gürcülerin Ahlat'a baskın düzenleyip, şehri yağma ve tahrip ettikleri tarih olan 1207 yılından sonra⁹² memleketinden göçüp Ereğli'ye gelip yerleşmiş ve burada ölmüştür. Fatma Bacı'nın Ereğli'de kaç yıl kaldığına dair bir kayıt yoktur. Durum öyle gösteriyor ki Ereğli'ye geldikten bir müddet sonra Fatma Hatun gene himayesiz kalmış ve bunun sonucu olarak Sulucakaraöyük'e giderek Hacı Bektaş'ın himayesine girmiştir. Onun Ereğli'den ayrılması, buradaki hamisi Şeyh Şehabeddin ile kocası Emineddin Ya'kub'un ölmeleri ile ilgili olmalıdır.

Hacı Bektaş-ı Veli Külliyesi, Meydan Evî

4. FATMA BACI SULUCAKARAÖYÜK'DE

Fatma Bacı, Ereğli'den Sulucakaraöyük'e gelerek Hacı Bektaş'ın himayesine girmiştir. Velâyet-name'de Fatma Bacı'dan daha çok Kadıncık ve Kadıncık Ana diye söz edilmektedir. Hakkında pekçok menkıbeler anlatılmaktadır. Hacı Bektaş ile aralarında geçen birçok anekdotlar nakledilmiştir. Hacı Bektaş 669'da vefat ettiğine göre bu anlatılan olaylar da bu tarihten önce vuku bulmuş olmalıdır. Bu sırada Hacı Bektaş'ın iyice yaşlanmış olduğu da anlaşılmaktadır.

Abdal Musa'nın zaman zaman uç bölgelerden gelecek Fatma Bacı'yı ziyaret ettiği ve Fatma Bacı'nın evinde kaldığı bildirilmektedir. Manzum "Velâyet-nâme"de Fatma Bacı'nın uç bölgelerdekilerle gizli siyasî ilişkiler içinde bulunmasından ötürü Kırşehir Emiri Nureddin Caca tarafından takibata maruz kaldığı haber verilmektedir.⁹³

Fatma Bacı'nın Sulucakaraöyük'te Molla İdris adında biri ile evli olduğu anlatılmaktadır. Önceleri Molla İdris'in Fatma Bacı'nın Ahi Evren'in ölümünden sonra evlendiği eşi Ereğlili Eminüddin'in başka bir adı olabileceğini veya Velâyet-nâme'nin yanlış bir tespiti olarak Fatma Bacı'nın ikinci kocasının adının İdris olarak kaydedilmiş olduğunu düşünüyordum. Fakat Eninü'd-Din Yakub'un Ereğli'li olduğu ortaya çıkınca Fatma Bacı'nın Sulucakaraöyük'te Molla İdris adında biri ile üçüncü bir evlilik yaptığı görüşüne vardım. Ancak Fatma Bacı'nın Molla İdris'ten yedi erkek çocuğunun dünyaya geldiğine dair haberler⁹⁴ doğru olmasa gerek. Çünkü bu evliliği yaptığı zaman Fatma Bacı'nın 55'ten yukarı bir yaşta olması gerekiyor. Bu yaşta bir hatunun doğum yapması tabii değildir.

5. FATMA BACI'NIN ÖLÜMÜ

Menâkıb-ı Evhadeddin-i Kirmânî'nin yazarı Fatma'dan halen yaşayan bir kişi olarak bahsetmektedir.⁹⁵ Ancak bu eserin 1260 yılından sonra ne zaman yazıldığını bilmemekteyiz. Hacı Bektaş'ın ölümünden sonra Fatma Bacı ona türbe yaptırmıştır.⁹⁶ Hacı Bektaş 1271'de vefat ettiğine göre Fatma Bacı bu tarihten sonra vefat etmiştir. Kırşehirli C. Hakkı Tarım Fatma Bacı'nın mezar taşının Hacı Bektaş'ta olduğunu bildirmektedir.⁹⁷ Anlaşılan mezar taşında ölüm tarihi kayıtlı değildir. Bu yüzden C. Hakkı Tarım da onun ölümü için bir tarih vermemiştir. Onun Hacı Bektaş'tan sonra ne kadar yaşadığını belirlemek imkân dahilinde görülüyor. Abdal Musa Kırşehir'e döndüğünde Hacı Bektaş'ın türbesinde bir müddet durmuştur. Bu sırada Fatma Ana sağ imiş. Bu haber onun Hacı Bektaş'tan sonra bir müddet yaşadığını gösteriyor. Gelibolulu Ali Efendi, Hacı Bektaş'ı Orhan Gazi'ye muasır göstermekte, Fatma Bacı ile Hacı Bektaş arasındaki yakınlıktan dolayı onu da Orhan Gazi ile çağdaş saymış oluyor.⁹⁸ Tabii Fatma'nın Orhan Gazi zamanına kadar yaşamış olması şöyle dursun XIII. asrın son çeyreğine ulaştığını söylemek bile zordur.

C. BACILARIN FAALİYETLERİ

Geleneksel Türk kadın el sanatlarının ne kadar çeşitli, kaliteli ve yüksek değerde olduğu çok iyi bilinen bir husustur. Son asırda sosyal ve kültürel yapıımızda meydana gelen hızlı değişme, makinanın iş hayatına girmesi bu geleneksel kadın el sanatlarının gerilemesine, birçok sanat kollarının tamamen yok olmasına ve unutulmasına sebep olmakla birlikte hâlâ az değişmeye uğrayan yörelerde bu sanatların devam etmekte olduğu bilinmektedir. Şüphesiz bu Türk kadın el sanatları çok çeşitlidir. Çadircılık, keçecilik, boyacılık, halı ve kilimcilik, oya ve dantelcilik, dokuma ve örgücülük, nakışçılık ve çeşitli kumaşların imal edilmesi ve bunlardan giysi yapımı bütün bunlar kadınların meşgul oldukları sanat

alanlarıdır. Bütün bu sanat kolları Türk kadınlarının uğraştığı iş alanları olmuş, asırlarca analardan kızlarına intikal etmiştir. Anadolu Selçukluları zamanında da bütün bu sanat kollarının mevcut olduğunda şüphe yoktur. Ancak burada sadece kaynaklarda mevcut bilgilerle sınırlı kalarak Bacı Teşkilâtı mensubu hanımların meşgul oldukları sanat kollarından söz edilecektir. Ayrıca bu teşkilâtın üyesi olan hanımların, sosyal, kültürel ve askeri faaliyetleri de gene kaynaklara yansıdığı ölçüde dile getirilecektir.

1. SAN'AT VE MESLEKTE İNTİSAB

Ahilikte olduğu gibi Bacılar da sanatlarını gelenek halinde sürdürmüşlerdir. Bu sanat geleneği hanımlar arasında nesilden nesile intikal etmiştir. Bu gelenekten kopmamak ve bu geleneği devam ettirmek için ahilikte de Bacılar arasında da bir şiar olarak devam ettirilmiştir.

Tasavvuf eğitimde bir Şeyhe intisap etmeden irşadın mümkün olmayacağı gibi Ahilik ve Bacılık mesleğinde de bir üstattan el almadan veya bir üstadın rehberliği olmadan bir sanata sahip olmak caiz

görülmemiştir. Fatma Bacı'nın babası Şeyh Evhadeddin Kirmânî'nin Malatya'daki Halifesi Şeyh Fahreddin Hasan Malatya'da bir zaviye yaptırmış, zaviyeye su temin etmek için de bir kuyu inşa ettirmiştir. Evhadeddin bu kuyuyu görünce çok beğenmiş, kuyuyu yapan ustaya bu sanatı kimden öğrendiğini sormuş; usta da kimseden öğrenmediğini kendi kendine bu sanatı icat ettiğini ifade edince Şeyh Evhadeddin hemen bu kuyuyu doldurtmuştur. Kendisine bu davranışının sebebini sorduklarında: "bir usta mesleğini o mesleğin üstadından öğrenmemişse, yani intisabı yoksa meydana getirdiği eserde kudsiyet ve haysiyet olmaz" demiştir.⁹⁹

Tasavvufta şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır, kaidesi uyarınca bir şeyhe intisap etmeden kişi tasavvuf yolunda veya maneviyatta ne kadar yükselirse yükselsin makbul ve mübarek olamayacağı gibi Ahilik ve Bacılıkta da bir üstada intisap etmeden sanatkar olmak makbul ve mübarek sayılmamıştır.

Bacılık aynı zamanda bir eğitim ve öğretim ocağıdır, bu durumda sadece sanatkar yetiştirmek amacıyla eğilim ve öğretim sürdürülmez. Aynı zamanda mal üretmek ve topluma hizmet sunmanın usul ve erkânı da talim edilir. Bir Ahi işyerinde belirlenen kaidelere riayeti sağlamak için o işyerinde sanat öğrenmeye talip olan çıkarak, yamak ve kalfalar başlarındaki ustaya bir müridin şeyhe intisap etmesi gibi intisap etmek durumunda idiler. Bacılar arasında da bu kaidenin geçerli olduğu muhakkaktır. Kezâ her Ahi işyerinde bir üstat (şeyh) ve o şeyhe iman derecesinde bağlanan cırak, yamak ve kalfalar arasında sarsılmaz bir hiyerarşi bulunmaktaydı. Bu işyerinde çalışanlar dinî ve ahlakî bilgilerle tehziz edilir ve bunun uygulamasına titizlikle riayet edilirdi. Şüphe

Balım Sultan Türbesi

yok ki bu prensipler ve uygulamalar Bacılar arasında da geçerli idi.

2. ÖRGÜCÜLÜK VE DOKUMACILIK

Şimdilik Bacıların örgücülük ve dokumacılık dışındaki sanat kollarından hangileriyle uğraştıkları hakkındaki sarîh malumatımız yoktur. Ahiler gibi Bacılar da Kayseri'deki iş yerlerinde toplu olarak çalıştıklarına göre, kadınlar arasında da çeşitli sanat kollarının bulunması ihtimal dahilindedir. Yukarıda sözü edildiği gibi Bacı iş yerlerinde halı kilimden başka giyim sanayinin varlığını söylemek mümkündür. Ancak kaynaklar bu konuda herhangi bir açıklamada bulunmamışlardır. Fakat bazı haberler bu konuya ışık tutar niteliktedir.

Âşık Paşazade, Bektaşîlerin; Yeniçerilerin başlarına giydikleri tacın (Ak börk) Bektaşîlerin icadı olduğu iddiasını söz konusu ederek bu iddiayı reddetmekte, sonra da bu ak börk ün Orhan Gazi zamanında Bilecik'te ortaya çıktığını, Bektaşîlerin bu ak börkü giymelerinin sebebinin de bir Bektaşî şeyhi olan Abdal Musa'nın Yeniçerilerle savaşlara katıldığını ve Yeniçerilerden bir ak börk alıp giydiğini, sonra vilayetine (Kırşehir) bu ak börkü ile dönüp gazilerle birlikte savaşlara katıldım diye övündüğünü yazmaktadır.¹⁰⁰ Âşık Paşazade Bektaşîlerin Abdal Musa'ya bu börke ne ad verildiğini sorduklarında o da: "Buna bükme elif taç derler" dediğini de sözlerine eklemektedir.

Abdal Musa'nın Fatma Bacı'ya yakınlığı bilinmektedir. Fatma Bacı'nın Bacı Teşkilâtının ilk kurulduğu yer olan Kayseri'de Külâh-duzlar Mahallesinde bulunduğunu ve Bacıların burada örgü ve dokumacılık yaptıklarını belirtmiştik.

Kayseri'deki bu mahallenin Moğollar tarafından yakılıp yıkılmasından sonra Kırşehir'e giden, Fatma Bacı'nın burada da aynı sanatı devam ettirmiş olacağı tabiidir. Dolayısıyla Abdal Musa'nın başındaki ak börkün (Bükme elif taç) Bacıların Kayseri ve Kırşehir'deki Külâh-duzlar Mahallesinde imal ettikleri külâhlardan olduğu anlaşılmaktadır. Böylece Yeniçerilerin börklerinin menşei aydınlanmış oluyor. Yukarıda detaylı olarak açıklandığı üzere Kırşehir'de Ahilerin katliama tabi tutulması, diğer Orta-Anadolu şehirlerinde takibata uğramaları onların uç bölgelere hicret etmelerine yol açmıştır. Şüphesiz Bacılar da Ahilerle birlikte uç bölgelere gidip sanatlarını burada devam ettirdikleri muhakkaktır. Bu bakımdan Âşık Paşazade'nin sözünü ettiği bükme elif taç yani Yeniçerilerin külâhlarını Bacıların imal ettiği ve menşei Kayseri'deki Külâh-duzlar Mahallesinde imal edilen külâh modeline dayandığı kesinlik kazanmakta ve Âşık Paşazade'nin bu konudaki yorumu eksik ve hatta maksatlı olduğu görülmektedir.

Etlâkî de Uç Beyi Mehmed Bey'den bahsederken bu ak börkleri kastederek şimdi giyilen beyaz külâhların bu

Mehmed Bey'in icadı olduğunu ileri sürmektedir.¹⁰¹ Bu açıklamalardan sonra Bacıların sadece külâh değil başka giyim eşyası imal ettiklerini kabul etmemek mümkün değildir. Hatta Yeniçerilerin sadece ak börkleri değil, diğer giysileri de Bacıların atölyelerinde imal edildiğine muhakkak nazarıyla bakılabilir. Böylece Osmanlıların kuruluş dönemindeki askeri kıyafetlerin (Üniforma) Bacıların eseri olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bacıların meşguliyet alanlarından biri de hiç şüphesiz dokumacılık ve örgücülük olmalıdır. Ancak bu konuda fazla bir şey bilmemekteyiz. Evhadeddin-i Kirmânî'nin "Menakib-name"sinde, Kayseri'deki Kirmânî'nin müritlerinin İstanbul'a ve diğer Hristiyan beldelere halı ve kumaş ihraç ettikleri bildirilmektedir.¹⁰² Bu halı ve kumaşların da gene Ahilerin Kayseri'de kurdukları sanayi sitesinde dokunup örüldüğünde şüphe olmadığı gibi, bu sanayi sitesinde "Külâh-duzlar" çarşısının olduğu yerde Bacıların dokuma ve örgü tezgahları bulunduğu da anlaşılmaktadır. Ahilerle birlikte Bacılar da Orta Anadolu'dan Uç bölgelere hicret edince, bu sanatlarını da beraberlerinde götürmüşlerdir. Bu Uç bölgelerinde kurulan Germiyanogulları ülkesinde halı, kumaş ve tülbent (Dil-bend) bez imal edilip ihraç edildiği kaynaklarda yazılır.¹⁰³

Numuneleri günümüze kadar gelen Anadolu Selçukluları devrinin o meşhur halı ve kilimlerinin Bacıların dokuma atölyelerinde imal edilmiş ve geliştirilmiş olduğunu söylemek meseleyi idealize etmek değil, belki bir realiteyi ifade etmek olacaktır. Bu gerçeğe dayanarak Fatma Bacı'nın örgücülük ve dokumacılık sanatı öğrenemediğine dair "Menâkıb-i Evhadeddin-i Kirmânî"nin yazarı-

nın öne sürdüğü iddiasında samimi olmadığını bir kere daha vurgulamış olalım.

Sadreddin-i Konevi "Vasiyet-name"sinde öldüğü zaman hocalarından Muhyeddin İbnü'l-Arabî'nin gömleğini kendisine kefen olarak giydirmelerini, Şeyh Evhadeddin Kirmânî'nin seccadesini de üzerine örtmelerini ve öylece defnetmelerini istemektedir.¹⁰⁴ Fatma Bacı'nın babası olan Evhadeddin Kirmânî'nin burada sözü edilen seccadesinin Bacıların dokuma tezgahında dokunmuş olduğunu düşünüyorum. Kıymetli bir seccade olmalı ki, Konevî bunu bir hatıra olarak saklamıştır. Eğer sağlam kalmış ise bugün bu seccade Konevî'nin lahdi içinde bulunuyor.

Bacı Teşkilâtı başlangıçta ahilikle birlikte Kayseri, Konya, Kırşehir, Ankara, Larende gibi büyük yerleşim merkezlerinde kurulmuştur. Moğollar Anadolu'yu işgal ettikten sonra iktidarlarına karşı direnen Ahi ve Türkmenlerle mücadele etmişler, bir çok yerlerde katliamlar gerçekleştirmişlerdir. Bütün Anadolu'da Ahiler ve Bacılar takibata maruz kalmışlar, işyerleri, malları ellerinden alınmıştır. Bu durum Ahi ve Bacıların uç bölgelere veya

Halı ayrıntı. (13. yy.) (İstanbul, TIEM no:658) (V. Gantzhorn, 1991)

Moğol zulmünün ulaşamayacağı üçra yerlere göçmelerine yol açmıştır. Bacıların lideri Fatma Bacı da Kırşehir Emiri Moğol asıllı Nureddin Caca'nın takibatı sonunda Kırşehir'de duramayarak Sulucakarahöyük'e göçtüğü Velâyet-name'de anlatılmaktadır.¹⁰⁵ Keza, Niğdeli Kadı Ahmet de Türkmenlerin köylere kaçmış olduklarını bunların da yakalanıp yokedilmeleri gerektiğini yazıyor.¹⁰⁶ Böylece, Türk el sanatları bu arada halıcılık da şehirlerden köylere yayılmaya başlamış ve Türkmen kadınlar köylerde halı ve kilim yanında diğer el sanatlarını icra etmeye başlamışlardır. Bu siyasî gelişmeler Ahi ve Bacılığın köylere yayılmasının en önemli amilidir. Özellikle Orta Anadolu'dan Uç bölgelere göçen Bacıların bu bölgelerde faaliyetlerini sürdürdükleri görülmektedir.

Bugün Konya'nın 40 km. kadar kuzeyinde Başara adlı bir köy vardır ve bu köyde menşei tarihin derinliklerine uzanan ve belli bir desen ve motif üzerinde dokunan halılar günümüze kadar devam etmiştir. Bu halılar dokundukları köye izafeten "Başara Halısı" diye bilinirler. Bu köy adını Ahi Başara'dan almıştır. Ahi Başara ise Ahi Türk'ün kardeşi yani Mevlânâ'nın dostu Hüsameddin Çelebi'nin amcasıdır. Bu şecere-namelerinde adı geçer.¹⁰⁷ Eflâkî de, Menâkıb'ül-ârifininde ondan bahsetmiştir.¹⁰⁸ Önceleri Konya'da yaşıyorken daha sonra Moğolların zulmünden kaçarak bu köye yerleşmiştir. Bacıların Ahilerle ilgisi göz önünde bulundurulursa Başara halılarının bu köye yerleşen Ahilerin kız ve hanımlarına yani Bacı Teşkilâtı üyelerine dayandığı söylenebilir. Anadolu'nun muhtelif yörelerinde tanınan halı modellerinin menşei bu metotla yaklaşılabileceği inancımızı da burada belirtmiş olalım.

Gene Konya'nın 20 Km. kuzey istikametinde Ulu-muhsine ve Kiçimuhsine adlarında yan yana iki köy var. Bu köylerin Selçuklular zamanına uzanan bir geçmişi var. Bu iki köyde de, bu iki köye has halı ve cicim model ve motifleri meşhurdur. Bilindiği gibi Muhsine kadın ismidir. Bu iki köyde dokunan halı ve Cicimlerin menşei de bu köylere adlarını veren Ulu Muhsine ve Kiçi Muhsine adlı Bacılara dayanmaktadır. Nitekim bu köyün halkı Kiçi Muhsine ve Ulu Muhsine'nin iki kardeş olduklarına düşmandan kaçıp bu köylerdeki mağaralara saklandıklarına ve bu iki köyün adı geçen iki kardeş tarafından kurulduğuna inanmaktadırlar. Bu düşman da şüphesiz Moğol iktidarı olmalıdır. Bu iki köyde dokunan halı ve cicimlerin üzerinde araştırma yapan Belkis Acar Hanım da Kiçimuhsine köyünde dokunan halı ve kilimlerin bir menş'e dayandığına inanmakta, bir tarikat lideri tarafından bu halı ve cicim modellerinin buraya getirilmiş olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır ki, doğru bir tahmin yürüttüğü söylenebilir.¹⁰⁹

3. BACILARIN ASKERÎ FAALİYETLERİ

Bacıların diğer bir hizmet ve faaliyet sahaları askerîdir. İslâm öncesi çağlarda Türk kadınlarının binicilik ve atıcılıkta usta oldukları savaşırlara kalıklıkları iyi bilinen

bir husustur. İslâm'dan sonra da bu geleneğin devam ettiği görülür. Ravendi, Harezmlilerle Iraklılar arasında cereyan eden 1197 yılındaki savaşları anlatırken "Harezmlî kadınlar zırhları giydi ve her kadın elli Iraklıyı önüne katıp sürüyordu"¹¹⁰ derken bu Türk kadınları anlatmaktadır. İbn Battuta'da bir çok Türk ilinde özellikle Özbekler arasında "Havâtîn" (Hatunlar) diye tanıttığı Türk kadınların çeşitli faaliyetlerine şahit olmuştur.¹¹¹

Moğolların 1243 yılında Kayseri'yi muhasara sırasında Bacı örgütüne mensup kadınların şehrin savunmasına fiilen katıldıklarını ve teşkilât olarak savaştıklarını görüyoruz. Dulkadiroğullarının otuzbin silahlı kadın askere sahip olduklarına dair haberde¹¹² mübalağa olsa bile bu beylik döneminde Bacıların ne denli faal olduklarını göstermesi bakımından önem taşır. Dulkadiroğullarından Alâuddevle'nin Kırşehir'deki Ahi Evren Türbe ve Zaviyesini yaptırması¹¹³ bu beylik döneminde Ahi ve Bacı Teşkilâtının kurucusuna ilgi duyulduğu, dolayısıyla bu iki teşkilâtın devlet tarafından himaye gördüğü anlaşılmaktadır. Uç bölgelerde Türkmen aşiretler arasında savaşçı kadınların bulunduğu bilinmektedir. Hiç şüphe yok ki, bu kadınlar da Bacı Örgülü mensupları idiler.

4. MISAFİR AĞIRLAMA

Bacıların en iyi bilinen faaliyet alanlarından biri de Ahi tekke ve zaviyelerinde misafir edilen ve barındırılanların ağırlanması ile ilgili hizmetlerdir. Ahi Teşkilâtının kuruluşunu hazırlayan sebeplerden biri de o dönemde kitleler halinde insanların yerlerinden yurtlarından kopup Anadolu'ya gelmelerinin yarattığı problemlere çare arama gayretleri olmuştur. Bu göçler Anadolu'nun İslâmlaşmasını hızlandırmaktaydı. Bu bakımdan Anadolu'ya yerli gelen bu insanların kısa bir süre de olsa barındırılmaları, ağırlanmaları ve böylece yeni ortama uyumları sağlanmalıydı. İşte kuruluşundan itibaren Ahi Tekke ve zaviyeleri böyle bir hizmeti ile etmekteydi. Bacılar da bu Tekke ve zaviyelerde konuk edilenlerin iâşe ve ibatesi hizmetini yürütmekteydiler. Hacı Bektaş'ın Menâkıb-name'sinde Hacı Bektaş Anadolu'ya kadem bastığı zaman Fatma Bacı'nın henüz genç kız olduğu, erenlere yemek pişirmek ve sofrâ düşmekle meşgul Hacı Bektaş'ın geldiğini erenler meclisine haber verdiği anlatılmaktadır.¹¹⁴ Bu haber hem Hacı Bektaş'ın Anadolu'ya geldiği zaman (1228) Bacı Teşkilâtı'nın kurulmuş olduğunu, hem de Hacı Bektaş'ın da Anadolu'ya geldiğinde bir süre Ahi misafirhanelerinde kaldığını göstermektedir.

Seyyah İbn Battuta Anadolu'nun birçok yörelerinde Ahilerin misafirperverliğine şahit olduğu gibi bu misafirhanelerde Türkmen kadınların hizmet, izzet ve ikramlarından da övgü ve hayranlıkla bahsetmiştir.¹¹⁵ İbn Battuta'nın sözünü ettiği bu misafirhanelerde iâşe ve ibate işleri Bacı ülküsüne gönül vermiş Türkmen kadınlar tarafından yürütülmekte idi. Velâyet-name'de Fatma Bacı'nın kimsesiz ve yoksulları barındırması, misafirleri ağırlaması, kızlarla imece usulü ile birtakım işleri yürütmesine dair çeşitli haberler vardır.

"Menakib-i Evhadeddin-i Kirmânî"de Fatma Bacı'nın babası Şeyh Evhadeddin'in çevresindekilere yolcu ve kimsesizlerin yedirilip, içirilmesi ve barındırılmaları-na dair öğütlerde bulunduğu yolundaki haberler yanın-da¹¹⁶ yolcu ve misafirlerin temizliklerine, çamaşırlarının yıkanmasına da önem verdiği, bu tür işleri yapmaktan kadınların büyük sevap kazanacaklarını telkine çalıştığı görülmektedir.¹¹⁷ Hatra Kirmânî, Ahiliği: Malını ve ser- vetini cömertçe yolcu, yoksul ve muhtaca harcamayı ül- kü edinmek olarak tarif etmektedir.¹¹⁸

5. BACI TEŞKİLÂTİ'NİN DİNİ-TASAVVUFİ FAALİYETLERİ

Bacılar dinî ve kültürel faaliyetle- rini bir tarikat disiplini ve metodu içinde sürdürmüşlerdir. Bu bakımdan yoğun bir tarikat faaliyeti içinde ol- dukları görülmektedir. Fuat Köprülü de bunu farketmiş ve Bacıyân-ı Rum kadınlara mahsus bir tarikat adı olabi- leceği ihtimali üzerinde de durmuş- tur. Yukarıda da ifade edildiği gibi Bacılık, Ahiliğin kadınlar koludur. Bu itibarla Bacıları Ahilerden ayrı dü- şünmek yanlış olacağından kadınlara mahsus bir tarikat olarak görmek de yanlış olacaktır. Bu bakımdan Bacı- yân-ı Rûm belli bir tarikatın kadın müridlerinin mey- dana getirdiği bir cemaattir demek daha doğru olur inancındayız. Bu cemaatin haliyle kadın mürşideleri ve şeyhleri olacaktır. İşte Fatma Bacı ve kız kardeşi Ami- ne Hatun birer mürşide idiler. Nitekim Rus bilgini Gordlevsky de XVI. asır başlarında İstanbul'da "Ayşe Bacılılar" diye bir kadınlar cemaatinin (Tasavvufî ce- maat) bulunduğunu tesbit etmiştir.¹¹⁹ 1512'de ölen Ayşe Bacı bu kadınlar cemaatinin lideri olduğu gibi Fatma Bacı da Bacıyân-ı Rûm'un lideridir.

Anadolu'da tarikat şeyhlerinin hanımlarına "Ana- bacı" denir. Sünnî muhitlerde hanımların erkeklerle birlikte sohbet meclislerine katılmaları, zikir, semâ ve diğer tasavvufî ayinleri birlikte yürütmeleri caiz görül- mediği için ana-bacıları şeyh ile müridleri arasında va- sıta olmaktaydılar. Şeyhin talimat ve uygulamalarını ana-bacılar, hanımlara intikal ettirirlerdi. Böylece ha- nımlar arasında dinî-tasavvufî eğitim ve öğretim sür- dürülmekteydi. Selçuklular zamanında Bacıyân-ı Rûm'un dinî-tasavvufî faaliyetleri, Osmanlılar zama- nında ana-bacılar tarafından devam ettirilmiştir.

Bacı Teşkilâtı'nın üyeleri genç kızlar ve kadınların erkeklerle bir arada zikir, sema ve sohbet meclislerinde bulunuyorlardı. Bu yüzden o dönemde Türkmen Şeyhler sürekli olarak bazı çevrelerin Türkmen Şeyhlere her kö- tülüğü mubah sayan anlamına gelen "Mübahi" veya "İbahiye" diyorlardı. Bu yüzden Türkmenlerle müca- dele halinde olan devlete de yardımcı oluyorlardı.

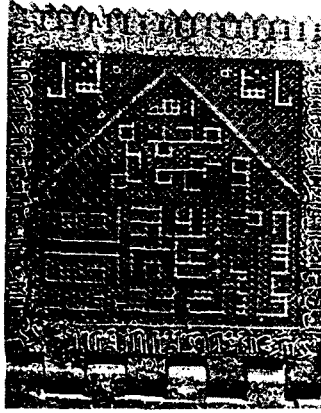
Şunu da belirtelim ki, kadın erkek bir arada sema ve zikir meclislerinde bulunma adeti ilk olarak Anadolu Selçukluları zamanında görülen bir şey olmayıp çok es- kiden beri mutasavvıflar arasında uygulanmakta idi.¹²⁰ İbnü'l-Cevzi "Telbisü iblis"inde mutasavvıfların bu adet ve geleneklerini kınamaktadır.¹²¹ X. asır mutasavvıfla- rından İbnü'l-Hafif eş-Şirazi,¹²² Ebu Hulman es-Sufi ve Nasrabadi'nin bu meşrepte mutasavvıflar oldukları bi- linmektedir.

Anadolu Selçukluları zamanında bu meşrebin öncü- sü Fatma Bacı'nın babası Evhadeddin-i Kirmânî idi. O bu meşrebinden dolayı birçok defalar tenkitlere maruz kaldığı "Menâkıb-na- me"sinde anlatılmaktadır.¹²³ Muhalif- leri ona Mübahi, Zerrak, Şahid-baz di- yorlardı. Ona muhalif olanların başın- da da Mevlânâ gelmektedir. Mevlâ- nâ'nın meclisinde Kirmânî'nin genç delikanlılarla sema'a durduğu fakat çok iffetli olup, kötü birşey yapmadığı söylendiği zaman Mevlânâ da: "Keşke o kötülüğü yapsaydı da bu adet sona erseydi. (Kötü bir yol olduğu bir an önce anlaşılmış olaydı) Bu yolda giden- lerin günahı Kirmânî'nin boynuna" demiştir.¹²⁴

Sadeddin-i Hammuî (1252) de Halep'te düzenlenen bir sema' meclisi- ne Şeyh Evhadeddin-i Kirmânî ile birlikte katılmıştı. Bu sema meclisinde hanımlar da bulunmuşlardı. Sadeddin- i Hammuî, bu mecliste, sema sırasında Kirmânî'nin ka- dınları nazar-gâh kıldığını görmüş ve bilahere kendisine bir mektup yazarak bu adetine itiraz etmiştir. Kirmânî de "Benim nâmahreme baktığımı gördüğüne göre o kendisi de bakıyormuş demek. Dolayısıyla itirazda bu- lunması doğru değildir" demiştir.¹²⁵

Sadeddin Konevi'nin talebesi Cendli Müeyyedü- din'in bildirdiğine göre birileri Kirmânî'ye kadınlarla bir arada oturmasının kendisine zarar vereceğini hatırlatmışlar, o da "Kadınlarla bir arada olduğum aklımdan bile geçmiyor" diye karşılık vermiştir.¹²⁶ Niğdeli Kadı Ahmed (1340) garazkârlık numunesi göstererek Niğde, Aksaray çevresinde toplulukların kadınlı erkekli tasav- vufî sohbet meclislerinde bulunmalarını, kız ve karılarını başkalarına Pişkeş etme şeklinde anlatmakta, Salih Peygamber zamanındaki kötülüklerin bu Taptuklular arasında yürürlükte olduğunu öne sürmektedir.¹²⁷

Kirmânî'nin kadınların eğitim ve öğretimine büyük bir önem verdiği anlaşılmaktadır. Her iki kızına da dü- zenli tahsil yaptırdığı gibi el sanatları öğrenmelerine de özel gayret sarf etmiştir. Aslında ona yönelen saldırılar onun bu anlayışına yöneliktir. Ahi Evren'in de şeyhinin yolunda olduğu gerek eserlerinden gerek uygulamaların- dan anlaşılmaktadır. Bunlardan başka bu Türkmen şey- hin kızlarını tasavvuf eğitiminden geçirdiği de görül- mektedir.¹²⁸ Hacı Bektaş "Velâyet-name"sinde Fatma

Rahle, ayrıntı,
(Konya, Eski Eserler Müzesi, Env. no 337)

Hatun'un büyük bir mürşide olduğu, yalnız genç kızları ve hanımları değil erkekleri de irşad etmekte olduğu anlatılmaktadır. Kesil ve kerametlerinden birçok örnekler verilmiştir. Menâkıb-ı Evhadeddin'de onun bu yönü hakkında herhangi bir açıklamada bulunulmamıştır. Fakat Ebu'n-Necib es-Suhreverdî'nin (1170) soyundan gelen Ruknu'd-Din es-Sucâsî'nin (1210) kızından doğmuş olan Şeyh Evhadeddin'in diğer kızı Amine Hatun'un tahsil durumu ve tasavvulî faaliyetleri hakkında önemli açıklamalarda bulunulmuştur. Burada anlatıldığına göre Amine Hatun çok âlime, lazile ve zahidedir. Ahlat'da vezirin oğlu ile evli idi. Bilahere kocasından boşanınca Şam'a yerleşmiş ve orada irşad faaliyetlerini sürdürmüştür. Orada onsekiz hanikâhin şeyhliğini yaptığı irşad ve tarikat dersleri verdiği anlatılmaktadır.¹²⁹

Amine Hatun burada (Dimâşk) Alaaddin Keyku-bad'ın komutanlarından Emir Mubârizu'd-Din Câvli'nin babası adına yaptırdığı zaviyede bulunuyordu.¹³⁰ Babasının ölümünden sonra da o, uzun süre Şam'da oturmuştur. Adı geçen Menâkıb-name'nin yazarı, eserini yazdığı zaman onun hala yaşamakla olduğunu bildirmektedir.¹³¹ Buna göre Amine Hatun da Fatma Bacı gibi XIII. asrın üçüncü çeyreğine kadar yaşamıştır.

Gene Kirmânî'nin Menâkıb-name'sinde anlatıldığına göre, Kirmânî'nin Halifesi Zeyneddin Sadaka'nın Konya'daki zaviyesinde (Zaviye-i Sadr-i Hakim) hanım müridler (Fakiregan) de erkeklerle birlikte zikir ve sema meclislerine katılmışlar ve baş örtülerini de açmışlardır. Zeyneddin Sadaka bu durumdan haberdar edilince çok üzülmuş ve müridelerin bundan böyle başlarını örtmelerini ve namahremden sakınmalarını, aksi halde kendilerini cezalandıracağını bildirmiştir.¹³² Meşhur Hanbelî müctehid İbni Teymiye (1337) "Mübahi" diye Evhaded-

din el-Kirmânî'nin müridlerini tenkid ederken, şüphe-siz gene Türkmenlerin kadınlı erkekli zikir meclislerinde bulunmaları şeklindeki adetlerini kasdetmektedir.¹³³ İbn Teymiye zamanında Bacıların Şam'da faaliyetlerini sürdürmekte oldukları anlaşılmaktadır.

Genel olarak İslâm dünyasında bu tür hareketler tas-vip görmemiştir, aslen Buharalı olup, Dimâşk'a yerleşen Alau'd-Din Muhammed (1438) "Faslu'l-hilab" adlı eserinde¹³⁴ bazı kıssa (hikaye ve destan) anlatıcıların mes-cidlerde kadınlı erkekli veya sırf kadın cemaati önlerine alarak onlara kıssa anlattıklarını bildirmekte ve bu uygulama için caiz olmadığını, mescidlerin bu amaçla kullanılmayacağını, devlet adamlarının bunu önlemleri gerektiğini vurgulamaya çalışmaktadır. İşle Selçuklular zamanında Türkmen hatunlar da belli yerlere kadınlı-erkekli sohbet meclislerine giriyor ve kültürel faaliyetlerde bulunuyorlardı. Bununla beraber hemen her dönemde sofî mürşideler olmuş ve çeşitli dinî ve tasavvufî sohbet meclislerine kadınlar da katılmışlardır. Dinî ve tasavvufî alanda meşhur olmuş, şâir, âşık, vecd sahibesi pek çok hatunlar vardır.¹³⁵

Evhadeddin, kendisine yöneltilen bütün tenkid ve itirazlara rağmen meşrebini pervasızca uygulamaktaydı. Sık sık düzenlediği sema meclislerine hanımlar da katılıyorlardı. Sema'a giren gençlerin ellerine -güzelliklerine cazibe versin diye- birer kandil verir ve gece karanlıkta onların arasında kendinden geçinceye kadar sema ederdi.¹³⁶ O'nun koyduğu bu adet ve uygulaması bugün Anadolu'da kız ve erkek grupların birlikte oynadıkları "Çayda çıra" diye bilinen bir millî oyunda devam etmektedir. Bu geleneğin Bacılar'dan kalma olduğunu söylemek istiyoruz.

DİPNOTLAR

- 1 A.g.e., s. 205. Burada Ahi ve Bacı kelimeleri Türkçe. Abdal ve Gazi kelimeleri Arapça olup. Farsça çoğul eki ile çoğul yapılmışlardır.
- 2 "Bahşi" Türkçe veya Moğolca bir kelime olup, burada Hacı kelimesi gibi bu kelime de Farsça çoğul eki ile çoğul kılınmıştır.
- 3 Futuvva. Studien Islamica, V. 294-291.
- 4 "Bahşi" İslâmdan önce Türkler arasındaki ruhbanları ifade eder. Arapçası "Murtaz" dır. Kendilerinden bir takım harikadelikler zuhur eden bu Bahşılar, Bu san'atları ile halkı kendilerine bağlamakraydılar. Sadreddin Konevî'nin talebelerinden olan Cendli Müeyyedüddin'in (700/1300) anlattığına göre, VII (XIII). Asrın başlarında Hitay'dan Maverâünehir'e gelen bir bahşi, bölgenin müslüman halkı üzerinde de etkili olmuş, meşhur Sofî. Meccüddin-i Bağdadî (613/1216) ve etrafındaki o Bahşi ile mücadelede acze düşmüşlerdir. Bkz. Nafhatu'r-ruh ve Tuhfetu'l-futuh. Bursa Eski eserler (H. Çelebi kısmı) Kıp. nr. 1183. yp. 40b-42b. .
- 5 Umumi Türk Tarihine Giriş, s. 496.
- 6 Osmanlı İmp Kuruluşu, s. 159-161.
- 7 Aynı eser, s. 160-161.
- 8 Merhum Fuad Köprülü, Anadolu Bacıları meselesini ortaya attığı zaman "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu" adlı eserini ilk defa 1934 yılında Fransa'da konferans olarak irad etmiştir. 1935 yılında da kitap olarak neşretmiştir. 1959 yılında da Türkçe'ye tercüme edilerek Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanmıştır.
- 9 İbn Baruta Seyahat-name'sinin aslı Arapça olup, "er-Rihle" diye bilinir. Mehmed Şerif tarafından da Türkçe'ye tercüme edilmiş, ve iki cilt halinde (İstanbul 1333-1335) basılmıştır.
- 10 Bu eserin bilinen tek yazma nüshası. Fatih (Süleymaniye) Ktp. nr. 4518'de bulunuyor.
- 11 Asık Paşazade, Baba İlyas'ın torunu Kırsehir'li Aşık Paşa'nın oğlu Elvan Çelebi'nin nebiresi olup, 889 (1484)'da vefat etmiştir.
- 12 Tarih-i Al-i Osman, s. 205.
- 13 el Evamirü'l alaiyye, s. 528-530.
- 14 Ebu'l-Ferec Tarihî, II. 542.
- 15 Yukarıda açıklandığı üzere Ahi kelimesi Arapça "Feta"nın karşılığı olup bu kelimenin çoğulu olan "Fityan" da Ahiler demek olur. "Feta"nın müennesi (dişil) "Fetât", bunun da çoğulu "Fereyât" gelir. Bacı kelimesi Süryanicede de bu kelimeye eş anlamlı bir kelimeyle veya gene Arapça'daki "Uhr" (Bacı) kelimesiyle karşılanmış olabileceği düşüncesine bu tahmini yürüttük. Arapçayla Süryanice aynı dil ailesinden olmaları bakımından müşterek kelimeler kullanılmış olabileceğini de tahmin ediyorduk. Daha sonra Ebu'l-Ferec'in Ahi ve Feta kelimelerini "Hoye" ile Bacı ve Fetat kelimelerini de "Talyotha" ile karşılamış olduğu anlaşıldı.
- 16 "Menâkıb-ı Şeyh Evhadeddin-i Kirmânî" adlı eser, Kirmânî hakkında geniş bir araştırma ile birlikte, Bedî'üz-Zaman Furuzanfer tarafından Nazif Paşa (Süleymaniye) Ktp. nr. 1199'daki nüshasına dayanarak Tahran'da (1969) yayınlanmıştır. Bir nüshası da Edirne Selimiye Ktp. nr. 2140'da kayıtlı olan bu eserin Gelibolu'lu Muhyeddin tarafından yapılan tercümesinin bilinen tek nüshası Konya izzet Koyunoğlu Ktp. nr. 2016'dadır. M. C. Şehabettin Tekindağ "Son Osmanlı Karaman Münasebetleri Hakkında Araştırmalar" (Tarih Dergisi, XIII, 17, 47)

- makalesinde Evhadeddin-i Kirmanî'nin Menâkıb-name'sinin bir nüshasının Karaman Halk Ktp. nr. 2'de olduğunu haber vermektedir. Bu eserin Kirmanî'nin Menâkıb-name'si olmayıp "Hikâyat-ı İrakıyyân" adlı bir eser olduğu tarafından tesbit edilmiştir. Bu eseri "Yekî ez Kadimlerin Menabî-i Edebiyat-ı Tasavvufi-i İran (Maarif, 7/2, s. 138-143) adlı Farsça bir makalede tanıtmış bulunuyoruz.
- 17 A.g.e. s. 184-185.
- 18 Eflâkî de Fakire kelimesini Hanım Derviş anlamında kullanmıştır. Bkz. Menâkıbü'l-ârifin, II, 873-874.
- 19 Mesnevî, neşr. Nicholson, Leiden 1933, V, 879-880.
- 20 el-Evâmîrül'alâiyye, s. 502, 725-730; Mûsâmeretül'ahbâr, s. 123-126; el-Veledü's-Şefik, yp. 21a, 48b, 108a; Ebu'l-Ferec Tarihi, II, 540; Selçuk Türküyesi'ne Dair bir kaynak, Köprülü Armağanı, s. 531-564; Ravzatü'l-küttâb, s. 56. Sonraki asırlarda te'lif edilen eserler de bu ilk kaynaklara dayandığı için Türkmenler hakkındaki yanlış bilgileri genel kanaat haline gelmiştir. Bkz. Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar, s. 177-180.
- 21 Kırş. Anadolu'da İslamiyet. Darü'l-Fünun. Edebiyat Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları, Belleten, VII, Şemseddin Mehmed Bey devrinde Karamanlılar. Tarih Dergisi, 93-98. Mevlânâ'nın çevresindekilere Moğolların Anadolu'daki komutanı Baycu Noyan'ın "Veli" olduğunu telkine çalışması, Bkz. Menâkıbü'l-Arifin, I, Cengiz Han'ı da "Lâhuî" bir olarak anlatması (Bkz. Fihî mâ fih Tercümesi, s. 101-102) Mevlânâ çevresindekilerin anlayış ve tutumlarının ifadesidir.
- 22 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtı'nın Kuruluşu, Konya, 1990, s. 97-127.
- 23 Tarih-i Âl-i Osman, s. 205.
- 24 Menâkıb-i Hacı Bektaş-ı Veli (Velâyet-name) Nşr. ve Trc. A. Baki Gölpinarlı, İstanbul 1958.
- 25 Hacıbektaş ilçesi Ktp. nr. 200, yp. 60b-69b.
- 26 Menâkıb-i Hacı Bektaş-ı Veli'yi neşr. ve tercüme eden A. Baki Gölpinarlı, gayet müdellel bir şekilde bu Menâkıb-nâne'nin Fırdevsî-i Rumî adında biri tarafından 1481-1501 Miladi tarihleri arasında te'lif edildiğini tespit etmiştir. Biz bu Menâkıb-namenin başlangıçtan itibaren birbirleriyle mücadele halinde bulunan Bektaşiler ile Mevlevîleri barıştırmak ve aralarındaki münazaayı gidermek maksadıyla Fırdevsî-i Rumî'ye yazdırıldığını tahmin ediyoruz. Bu ise Mevlevî mefkurenin Osmanlılara girişinin başlangıcıdır. Fatma Bacı hakkında Velâyet-name ile Târih-i Âl-i Osman'ın kaynağının Bektaşî gelenek ve rivayetleri olduğunu da burada kaydetmiş olalım.
- 27 Osmanlı İmp. Kuruluşu, s. 160.
- 28 Evhadü'd-din-i Kirmanî hakkında geniş bilgi için bkz. Mikail Bayram, Şeyh Evhadü'd-din Hâmid el-Kirmanî ve Evhadiyye Hareketi, Konya 1999.
- 29 Menâkıb-i Şeyh Evhadü'd-Din-i Kirmânî, s. 68. Kirmânî'nin Amine Hatun adındaki kızı da Ahi'at da vezirin oğlu İnamü'd-Din ile evli idi. Daha sonra kocasından boşanan Amine Hatun Şam'da yerleşmiştir. (Bk. aynı eser, s. 58-64) Hüseyin-i Kerbelâî, "Ravzâlu'l-cinnân"ında (s. 60) Evhadeddin-i Kirmânî'nin Nahcivan'da bir oğlu bulunduğunu, bunun soyundan bilginlerin kendi zamanında mevcut bulunduklarını bildirmektedir.
- 30 el-Evâmîrül'alâiyye, s. 527-528; Anonim Selçuklu Tarihi (tıpkı Basını), s. 48. Ayrıca Kf). Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 438-440.
- 31 el-Evâmîrül'alâiyye, s. 527-531; Ebu'l-Ferec Tarihi, s. 542; Selçuklular Zamanında Türkiye s. 440-441.
- 32 Menâkıb-i Şeyh Evhadeddin-i Kirmânî, s. 71.
- 33 M. Bayram, Tarih'in Işığında Nasreddin Hoca ve Mhi Evren, İstanbul 2001.
- 34 M. Bayram, Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu, Konya 1991, s. 27-30.
- 35 A.g.e., s. 81-83.
- 36 Danişmend Oğulları zamanında yapılmış olan bu mescid, halen mevcut olup, Erciyes Dağı eteğinde Hacılar Nahiyesi'ne giden eski yolun üzerindedir.
- 37 Menâkıb-i Şeyh Evhadeddin-i Kirmanî, s. 158.
- 38 A.g.e., s. 80-81'de adı zikredilmeyen Türk Şeyhi'nin Hacı Bektaş olduğu anlaşılmaktadır. Aynı eserde (s. I. 32-135) gene adı verilmeyen bilgin (Danişmend-i Rûmî Ahi Evren Şeyh Nasirü'd-Din'dir. Çünkü burada anlatıldığına göre Fahrü'd-Din-i Râzî'nin (1209) talebelerinden Şeyh Taceddin Muhammed el Urmevî (Bk. Âsarü'l-Bilâd, s. 494-495; Tabakatü'l-Etibba, II, s. 30), Bağdad'da bu Anadolu bilgini Evhadeddin-i Kirmânî ile tanıştırmıştır Hayatı boyunca Evhadeddin'e bağlılığı devanı eden Ahi Evren de Fahrü'd-Din-Râzî'nin talebesi ve bu zatın hemşehrisi (Azerbaycanlı) olması itibarıyla tanıyor olmaları, dolayısıyla adı verilmeyen bu bilginin Ahi Evren olduğu kuvvetle muhtemel görünüyor. Gene aynı eserde (s. 76-79) göçebe bir Türkmen Şeyh'in adı verilmemiştir.
- 39 A.g.e. s. 158.
- 40 Ahi Evren'in Evhadeddin-i Kirmanî'nin müridi olduğu ve ona şiddetli bağlılığı bulunduğuna dair eserlerinde muhtelif kayıtlar bulunmaktadır. (Bk. Metali'ül-İnan. Konya Yu-sufağa Ktp. nr. 4866, yp. la; Menâhic-i Seyfî. Bursa Hüseyin çelebi Ktp., nr. 1184, yp. 64b).
- 41 Nasreddin Hoca ve Ahi Evren, s. 71-72.
- 42 Evhadeddin-i Kirmanî 1238 yılında Bağdad'da öldüğü halde kızı Fatma'nın 1243'de Kayseri'de ikâmet etmesi onun burada evli olduğunu göstermektedir.
- 43 Ahi Evren ve Ahi Teşkilatını Kuruluşu, s. 83-85.
- 44 Menâkıb-i Şeyh Evhadeddin-i Kirmanî, s. 46.
- 45 Menâkıb-i Şeyh Evhadeddin-i Kirmanî, s. 71.
- 46 Ahi Evren'in Sadreddin Konevi'ye yazdığı mektuplardan birinde (Uzunçarşılı Armağanı, İstanbul, 1979, s. 18-21) bu iki bilginin II. İzzeddini destekledikleri görülmektedir. Ayrıca Ahi Evren'in 1257'de Keykavus'a "Lelâîl-i Hikmet" adlı bir eser sunması da bunu belgeler.
- 47 Mevlânâ başlangıçta Rüknu'd-Din Kılıç Arslan'ı desteklemiş onu kendisine oğul edinmişti. (Sipehsalar, Menâkıb-i Hz. Hudavendigâr, s. 117-119; Menâkıbü'l-Arifin, I. 146-147). Ancak Rüknu'd-Din'in Mevlânâ'nın müridi olan veziri Muimüddin Süleyman (Pervâne) ile arası açılınca Türkmenlere yakınlık göstermek zorunda kaldı. Bu Sultan'ın bir toplantıda Türkmen bir Şeyh olan Baba Merendi'ye hürmet edip onu kendisine Baba edinmesi Mevlânâ'yı gücendirmiş ve "Biz de kendimize başka birini oğul ediniriz" diyerek toplantıyı terk etmiştir.
- 48 Anonim Tarih-i Âl-i Selçuk'a göre (s. 52) bu tarih Ramazan 1261'dir.
- 49 el-Evâmîrül'alâiyye, s. 608-815; Mûsâmeretül'ahbâr, s. 71-77; Ebu'l-Ferec. II. 559-563; Anonim Tarih-i Âl-i Selçuk, s. 53. 54.
- 50 Menâkıb-i Şeyh Evhadeddin-i Kirmânî, s. 71.
- 51 el-Evâmîrül'alâiyye, s. 635-640; Mûsâmeretül'ahbâr, s. 66-72.
- 52 Velâyet-nâme, s. 18.
- 53 Târih-i Âl-i Osman, s. 205.
- 54 Velâyet-nâme, s. 18.
- 55 Fatma Bacı Evhadeddin-i Kirmânî'nin Kayseri'deki Bakırcılar Çarşısından satın aldığı cariyeden doğmuştur. Evhadeddin-i Kirmânî, 1205'de Anadolu'ya geldiğine göre Fatma en erken 1206, veya 1207 doğumlu olabilir. Velâyet-name'de Hacı Bektaş Diyar-ı Rum'a geldiğinde Fatma Bacı henüz genç bir kız imiş ve Erenlere sofrâ düzmekle meşgul imiş. Bu haber Hacı Bektaş'ın en erken 1223 yılında Anadolu'ya geldiğini göstermektedir. Ayrıca Evhadü'd-Din 1234'de Anadolu'dan ayrılmıştır (Bkz. B. Furuzan-fer, Menâkıb-i Şeyh Evhadeddin-i Kirmanî Önsözü, s. 3. 3) Bu durum Hacı Bektaş Velinin bu iki tarih arasında Anadolu'ya geldiğine kat'iyet kazandırmaktadır.
- 56 Menâkıb-i Şeyh Evhadeddin-i Kirmânî, s. 81-82.
- 57 A.g.e., s. 71.
- 58 Bu konuyu "Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu" adlı eserimizde geniş olarak açıklamış bulunuyoruz.
- 59 Mûsâmeretül'ahbâr, s. 75.
- 60 A.g.e., s. 71.
- 61 Velâyet-name, s. I 16.
- 62 Menâkıb-i Evhadeddin-i Kirmânî, s. 71.
- 63 Gene bu basıklar yüzünden devrin bir çok ayarlarının, Ahi Evren'in adını anmaktan kaçındıkları görülmektedir. Bu cümleden olarak Menâkıb-i Evhadeddin-i Kirmânî'nin yataırı (s. 158) Anadolu'da bir bilgin (Danişmend) diyerek adını vermediği zatın Ahi Evren Şeyh Nasirü'd-Din Mahmud olduğunu ispat edecek bazı deliller vardır. Gene aynı yazar. (s. 71) Ahi Evren'in z. evcesi olduğunu tesbit ettiğimiz Evhadü'd-Din-i Kirmânî'nin kızı Fatma esaretten döndükten sonra (1260) babasının arkadaşının evinde kalmak istediğini ve oraya gitmeğini belirtirken Ahi Evren'in adını ve nerede ikamet etmekte olduğunu, açıklamaktan kaçınmıştır. Ancak Menâkıb-i Hacı Bektaş ve Aşık Paşazade'nin "Târih-i Âl-i Osman"ından Fatma Bacı'nın Kırşehir'e yani Kocası olan Ahi Evren'in yanına gitmiş olduğunu öğrcnuyoruz.

- 64 Menakib-i Evhadü'd-din Kirmanî, s. 68-69.
- 65 Bu menkibenin anlatıldığı 20. hikaye Kayseri'de geçmektedir. Dolaşısıyla bu pazar yeri Kayseri'de muhtemelen Ahilerin iş yerinde bulunuyordu. Bir süre Kayseri'de ikâmet eden Mevlânâ'nın babası Bahâ Veled de "Maârifinde (I, 319) Nahnâs (Bakırcı) ile Kadı Nâsir arasında geçen olay da Kayseri'de geçmiştir. Bu bakımdan burada adı geçen Kadı Nâsir'in Ahi Evren Şeyh Nasiru'd-Din olması kuvvetle muhtemel görünüyor.
- 66 A.g.e., s. 70.
- 67 A.g.e., s. 60-64.
- 68 A.g.e., s. 71.
- 69 A.g.e., s. 18.
- 70 Menâkib-i Evhadeddin, s. 81.
- 71 Aynı eserin Önsözü, s. 33.
- 72 Menâkib-i Evhadeddin-i Kirmânî, s. 70-71.
- 73 Aynı eser, s. 71.
- 74 Mûsameretü'l-ahbâr, s. 74.
- 75 Aynı eser, s. 75.
- 76 Alaud-Din Çelebi Kırşehir'de öldürüldükten sonra cenazesi Nureddin Caca tarafından Konya'ya getirilmiş, Mevlânâ, oğlunun bağı olarak öldürüldüğü görüşünden dolayı oğlunun cenaze namazını kalmamıştır. Ahi Evren ve Alau'd-Din Çelebi'nin öldürülmeleri hakkında geniş bilgi için Bkz. Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtı'nın Kuruluşu, s. 102-108.
- 77 Menâkib-i Şeyh Evhadeddin, s. 71.
- 78 Aynı eser, s. 71.
- 79 Bu eser 1969'da B. Furuzan-fer tarafından Nafiz Paşa (Süleymaniye) Ktp. nr. 1199'daki nüshasına dayanılarak neşredilmiştir. Eserin bilinen bir nüshası da Edirne Selimiye Ktp. nr. 2040'da bulunuyor.
- 80 A. g. e., s. 161.
- 81 el-Veledü'l-Şefik. Fatih (Süleymaniye) Ktp. nr. 4518. yp. 118b.
- 82 A.g.g. Konya İzzet Koyunoğlu Ktp. nr. 2016, yp. 107a-107b.
- 83 Eflâkî. Ereğli'li bir Necmü'd-Din'den bahsetmektedir. Menâkibü'l-arifin, II, 1029.
- 84 Eflâkî de bu Şerefü'd-Din-i Mavsili'den bahsetmiştir. (Menakibü'l-arifin, I, 256-230).
- 85 Bu zat Mevlana'ya bir mektup yazmıştır. Bkz. Mektuplar, s. 12.
- 86 Tercüme-i Menkib-i Şeyh Evhadeddin-i Kirmanî, Konya İzzet Koyunoğlu Ktp. nr. 2016, yp. 107a-107b.
- 87 Şeyh Şihabü'd-Din'in Ereğli'de yaptırdığı cami halen faaldir ve kendi adıyla anılmaktadır. Türbesi de camiye bitişiktir. Şeyh Şihabü'd-Din ve kardeşi Bedreddin'in yaptırdıkları imaretin temelleri yapılan bir kazı sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Şeyh Şihabü'd-Din hayatla iken bu imaret ve camii vakfetmiştir. Bu vakıf Osmanlı tarihi boyunca hizmet vermiş, işleyiş ve hizmetleri ile ilgili pekçok berat ve hüccet yayınlanmıştır. Bu konuda geniş bilgi için Bkz. İ. Hakkı Konyalı, Abide ve Kitabeler: ile Ereğli Tarihi, İstanbul. 1970. s. 495-535.
- 88 el-Veledü'l-Şefik, yp. 118b.
- 89 Menakib-i Evhadü'd-din-i Kirmanî, s. 160-161.
- 90 Aynı eser, s. 17, 40, 63. 74. 161. 200.
- 91 Aynı eser, s. 56-64.
- 92 Aynı eser, s. 20-23; Faruk Sümer, Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar. Belleten, Ankara, L, s. 486-488, İbnü'l-Esir. el-Kamil, fî't-Tarih. Beyrut, 1966, XII. s. 253-256.
- 93 Hacı Bektaş ilçe Ktp. nr. 200, yp. 60b-69b.
- 94 Velâyet-name. s. 65.
- 95 A.g.e., s. 69-71.
- 96 Osmanlı Tarihleri. s. 238.
- 97 Kırşehir Tarihi, s. 103-105.
- 98 Künhü'l-ahhâr, V. 52-58, Ayrıca Krş. İlk Mutasavvıflar, s. 40.
- 99 Menakib-i Şeyh Evhadü'd-din Kirmanî, s. 83.
- 100 Tarih-i Ali Osman (Osmanlı Tarihleri) s. 238.
- 101 Menâkibu'l-Ârifin. I. 485-486. terc. I. 442.
- 102 Menfikib-i Şeyh Evhadud-Din Kirmanî-, s. 108-109, 118.
- 103 Tarih-i Ali Osman s. 56, Anadolu Beylikleri, s. 249.
- 104 A.g.e. Şarkiyat Mecmuası, II, 82-84.
- 105 Manzum Velâyet-name, HacıBektaş ilçe Ktp., nr. 200, yp. 60b-65a. Ayrıca Krş. Kırşehir Tarihi Üzerine Araştırmalar, s. 190; Tarih-i Ali Osman, s. 204-205.
- 106 el-Veledü'l-Şefik, yp. 21b. I08a.
- 107 Bkz Kırşehir Turizm Derneği'ndeki Ahi Sinan adına düzenlenmiş 1471 (876) tarihli Şecere-name. Bu Farsça Şecere-name'de Ahi Evren Şeyh Nasiru'd-Din Mahmud'un nisbeti de Ahi Başara'ya ulaştırılmaktadır.
- 108 Menâkibu'l-ârifin, II, 775. Ahmed Eflaki, onun adını "Ahi Beşsare" şeklinde kaydetmiştir. Bu zat Türk asıllı olduğuna göre adının Şecere-name'lerdeki şekli doğru olmalıdır. Nitekim onun adıyla anılan köy de "Basara" olarak anılmaktadır.
- 109 Bir Grup Anadolu Yayıları Üzerinde Bir Araştırma. s. 38-41.
- 110 Rahatu's-sudur, II, 365.
- 111 Rihle, s. 331-337.
- 112 Osmanlı İmp. Kuruluşu, s. 160.
- 113 Kırşehir Tarihi Üzerine Araştırmalar, s. 86.
- 114 Velâyet-name, s. 18.
- 115 Rihle. s. 285-313.
- 116 A.g.e. s. 161-162.
- 117 Aynı eser, s. 69.
- 118 Aynı eser, s. 161.
- 119 Gordlevsky'nin Seçkin Eserleri (Ruşçası), s. 420.
- 120 Tabakatü's-sufiye, s. 487.
- 121 A.g.e., s. 369-370.
- 122 Siret-i Ebu Abdillah İbn el-Hafif el-Şirazi, s. 223-226.
- 123 Menâkib-i Şeyh Evhadeddin-i Kirmânî s. 40, 69, 193, 212-224.
- 124 Menâkibu'l-ârifin, I, 439-440.
- 125 Menâkib-i Şeyh Evhadeddin, s. 103.
- 126 Nafahatu'r-ruh ve tuhfetu'l-futuh, Bursa Eski Eserler Ktp. H. Çelebi Kısmı, nr. 1183, yp. 4U; 1-42b. Hicri IV. asır sofilerinden olan Nasrabadi de böyle bir soruya muhatap olunca aynı tarzda cevap vermiştir. Bk. Tabakatü's-sufiye, s. 487.
- 127 el-Veledü'l-Şer'ik. yp. 40b. 108a.
- 128 Menâkib-i Şeyh Evhadeddin-i Kirmânî, s. 56-64.
- 129 Menâkib-i Şeyh Evhadeddin-i Kirmânî, s. 64.
- 130 "Kenzu'l-vuaz" adlı yazarı bilinmeyen bir eserin istinsah kaydından (Konya İzzet Koyunoğlu Ktp. nr. 3050) "Menâkib-i Şeyh Evhadeddin Kirmânî"de adı geçen (s. 260) Emir Mübarizu'd-Din Çavli'nin (el-Evâmiru'l-alâiyye, s. 334-343) Evhadeddin-i Kirmânî adına Diinaşık'da (Şam) bir zaviye yaptırdığı, adı geçen eserin istinsah tarihi olan 1368 (770) de bu zaviyenin faul olduğu anlaşılmaktadır. Bu kaydı düğen zat da "Kubreviyye" tarikati mensubu Hurezmî Hüsâmu'd-Din'dir.
- 131 Menâkib-i Şeyh Evhadeddin-i Kirmanî, s. 64.
- 132 Aynı eser. s. 184-185.
- 133 Mecmuatu'l-fetava, ü. 58-59.
- 134 a.g.e., Özel Kütüphanedeki nüshası.
- 135 Tasavvufun Boyutları, s. 363-373.
- 136 Menakib-i Evhadü'd-Din-i Kirmanî, s. 40.